

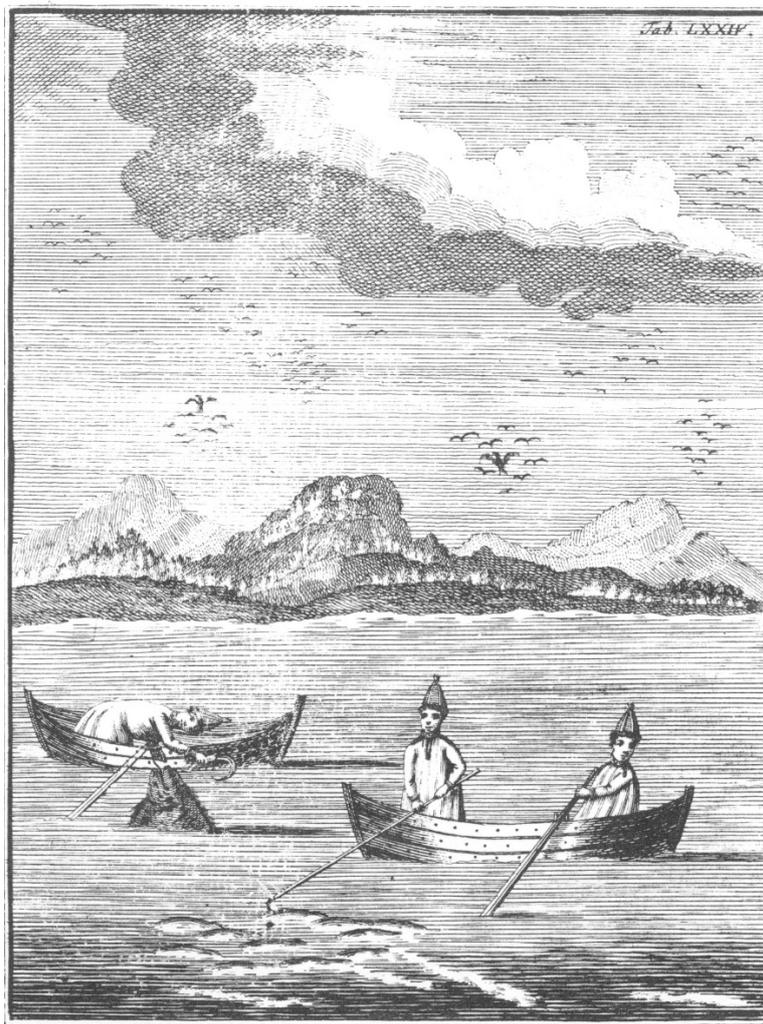

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

Jørn Erik Henriksen

<https://orcid.org/0000-0002-0977-0357>

Norges Arktiske Universitetsmuseum, UiT Norges Arktiske Universitet.

Samisk fiske. Fra Leem 1767.

Norsk abstrakt

Rapporten er en kommentert gjennomgang av et bredt utvalg eldre skriftlige kilder, relevante faghistoriske studier og lokalhistorisk litteratur vedrørende utnyttelse av marine/akvatiske ressurser i Altafjordområdet. Siktemålet var å utrede opplysninger om hvilke ressurser som tradisjonelt har blitt utnyttet til hvilke tider og i hvilke deler av undersøkelsesområdet. Redskapstyper og fangstteknologi benyttet i utnyttelse av akvatiske ressurser, er så langt mulig redegjort for. Det antydes hvilke ressurser og fangstmetoder som kan ha vært anvendt også i forhistorisk tid.

Kildene ga inntrykk av en fiskerik fjord med de rikeste havfiskeriene i fjorden nord for Talvik, sommer som vinter. Håndsnørefiske var den dominerende fisketeknologien frem til 17-1800-tallet, men kildene viser variasjon i eldre fiskemetoder. Fiskerier i de grunnere fjordbunnene har i perioder vært økonomisk lønnsomme. Semi-passive fiskeredskaper har i forhistorien mest sannsynlig vært brukt på grunne havpartier.

Laksefiskeriene i Altaelva dominerer kildene fullstendig med hensyn til utnyttelse av anadrom fisk. Intensivt stengsel- og garn/notfiske dominerte, men bruk av tradisjonelle fiskemetoder som lystring og enklere varianter av stengselfiske fortsatte inn i moderne tid.

Kildene gir inntrykk av gode forekomster av fjordkobbe over det meste av fjorden. Områdene ved Rafsbotn og partier av Altaelva er eneste område av fjorden beskrevet som særskilt gode fangststeder for fjordkobbe.

Kildene fremhever de rike forekomstene av hval generelt i Altafjorden, men fokuserte spesielt på store bardehvalarter i området ved Bossekop – Rafsbotn og Talvik vinterstid.

Report concerning early marine resource exploitation in the Altafjord region based on early historical sources.

English abstract

The report provides a commented overview of a wide variety of early written sources, relevant historical studies and local history concerning the exploitation of marine/maritime resources in the Altafjord region. The purpose is to retrieve information on which resources were traditionally harvested in which seasons and where. Tooltypes and catchment technologies are considered as far as possible. The report suggests which resources and technologies may have been used also in prehistoric times.

The sources give an impression of a fjord rich in fish, with the richest seafishing located to the fjord north of Talvik, summer and winter. Handlines were the dominant technology until the 17-1800s, but the sources show considerable diversity in early methods. Fishing in the shallow fjordal bays have also been economically viable at times. Here semi-passive tools were probably common in prehistoric periods.

Salmonfishing completely dominates the sources with regard to anadromous species. Intensive use of barrier fences was prominent in the historic salmon fisheries, but traditional methods such as spearing with leisters and semi-passive forms such as weir-nets continued to be used into modern time.

The sources indicate substantial presence of Harbour seal in most parts of the fjord. However, only the Rafsbotn area and parts of the Alta river are mentioned as particularly lucrative catchment places.

The sources also describe many whales in the Altafjord in general, but focus particularly on the presence of large Baleen species in the area between Bossekop-Rafsbotn and Talvik in the winter.

Innledning

Denne rapporten er utarbeidet på oppdrag fra prosjektet «Stone Age Demographics» (2017-2022, NFR nr. 261760). Prosjektet fokuserer på bosetnings- og mobilitets-strukturer under steinalderen i Vest-Finnmark, hovedsakelig avgrenset til Altafjorden med tilstøtende fjorder og sund samt Sørøya og Sørøysund-regionen. For å forstå prioriteringer av boplassvalg samt mulige sesongmessige flyttemønstre i steinalderen er det viktig med informasjon om sentrale ressurser: hvilke ressurser ble utnyttet, hvor er de lokalisert og hvilke fangstmetoder ble anvendt? Siden det dessverre ikke er bevart osteologisk materiale på de utgravde steinalderboplasser, er det interessant å vurdere den informasjon som finnes i eldre historiske kilder. Dette gjelder ikke minst opplysninger om de akvatiske ressurser, som er mindre allment kjente enn for eksempel de større terrestriske pattedyr og deres habitater.

Siktemålet med rapporten er å skaffe en oversikt over historisk kildemateriale som omtaler ressursutnyttelse tilknyttet fjordbassenget. Det vil si Altafjorden med sidefjorder og de tilknyttede områdene langs Vargsund, Stjernesund og Rognsund i Vest-Finnmark. Det er disse hav- og landområdene som i denne sammenhengen anses som Altafjordområdet. Opplysninger som strengt tatt berører områder utenfor Altafjorden er skjønnsmessig vurdert utfra grad av relevans til Altafjordregionen. Marine ressurser dominerer kildematerialet, og det er også slike ressurser som anses spesielt interessante i denne undersøkelsen. Kildene som spesielt omtaler fisket i Altafjorden er dominert av amtmenn og andre embedsmenns innberetninger. Hensikten med slike innberetninger har gjennomgående vært å gi en oversikt av den generelle økonomiske situasjonen, som oversikter over fiskeriene og i noen grad øvrig utnyttelse av marine ressurser. Dette var en inngangsport til de enkelte rapportørenes forslag til forbedringer. I slike rapporter har det ikke vært større behov for presisjon mht. hvor, når og hvordan ressurser ble høstet.

Jeg sitter imidlertid igjen med et inntrykk av tidligere marine økosystemer i Altafjorden som vesensforskjellige fra den «moderne» forståelsen av Altafjordens marine biotoper. Frustrasjon over at man ikke kunne gjøre enda større fangster på et enda større spekter av marine ressurser enn man faktisk var i stand til preger mange av kildene, og gir inntrykk av en fjord med større ressurser enn i dag. Jeg har søkt en del etter litteratur som noe man kunne kalle «historisk-marinbiologisk rekonstruksjon av Altafjordens marine økosystemer», men må erkjenne at jeg ikke har funnet noe vesentlig av kildemateriale på dette området. Rent konkret savner jeg kilder som kunne belyse de små sildefiskenes betydning i det marine økosystemet i Altafjorden i tidligere tider, eller opptredenen av all åte (krill, rødåte), annen «agn» som akkar m.m. rett og slett fordi kildene synes å referere til svært rike forekomster. Hvordan er det for eksempel med stedegne sildearter i

Altafjorden? Krill? Røddåte? Hvilke konsekvenser kan dramatisk negativ utvikling i hval- og selbestandene i løpet av de siste 200 årene hatt for de marine økosystemene i fjorder som Alta? Noen med bedre kompetanse til å vurdere opplysningene i forhold til relevant marinbiologisk forskning burde nok sett på dette.

Fiske

Det er ikke kjent skriftlige kilder om Alta datert før de store omveltningene som kjennetegner mellomalder og tidlig nytid. Innlemmelse i skiftende skatte- og handelssystemer, oppkomst av statlig administrasjon, og følgende rivalisering om territorier og jurisdiksjon m.m. fikk store konsekvenser for bosettingsmønster, økonomi og sosial organisasjon. Utviklingen av et markedsrettet salgsfiske var for eksempel kjennetegnet av en spesialisering av fiskestrategier rettet mot et fåtall arter som var omsettelige som skatte- og handelsvarer, noe som igjen fikk konsekvenser for bosettingsmønsteret langs så å si hele den norske kysten i løpet av høymellomalderen. Markedsrettet salgsfiske har trolig hatt slike konsekvenser i Altafjordregionen allerede fra 1300-1400-tallet av (Nielsen 1990:69). Forutsetningene for fisket i fjorden forut for dette må ha vært annerledes, men trolig først og fremst ved at fisket ble utført mindre intensivt i forhold til senere. Med dette mener jeg at markedsrettet fiskeri i større grad ble rettet mot fangst av et begrenset utvalg arter som ga det ønskede økonomiske utbyttet. Imidlertid har strategier som tok sikte på å maksimere utbyttet fra fiskeressursene mens de var tilgjengelige nødvendigvis strategiske opphold over kortere eller lengre tid nær de gode fiskeplassene gjennom *hele* fiskerihistorien i Alta-regionen. Boplassene identifisert fra perioden det eldste skriftlige kildematerialet skriver seg fra, indikerer områder i Altafjorden med særlig gunstig beliggenhet i forhold til kystnære havfiskeressurser. Dette burde være pekepinner på lokaliseringsfaktorer naturlige å drøfte for boplasser i samme landskap, men som er langt eldre.

Det er ikke uventet mange omtaler av Altafjordens fiskeri i kildene jeg har lest. Detaljene er for Altafjordens vedkommende ganske generelle, noe som gjelder for fjordfiskets omtale i sin alminnelighet i Nord-Norge (NOU 2008:85). Fjordfisket var til tross for kildetausheten det alminneligste fiskeriet så seint som på 1830-tallet (Rode 1842:115). For Rode er dette et beklagelig faktum, siden de beste forutsetninger for lønnsomt fiskeri fantes ved ytterkysten. Bevisstheten om at de gamle fiskeværene i de ytre kystområdene lå øde, og at det hadde skjedd en demografisk forskyvning av befolkningen i Finnmark er i høy grad til stede hos embedsmennene (for eksempel Rode 1842, Hammer 1835). Denne prosessen er grundig behandlet av moderne historikere (sml. Minde 1982, Nielsen 1986). Fra 1840-tallet inntraff endringer i loddeinnsigene, med større og mer årvisse innsig nærmere kysten av Finnmark om våren. Foruten i Varanger gikk ikke lodda inn i de de

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

store fjordene i Finnmark. På kort tid ble loddetorskefisket det nest største fiskeriet i kyststrøkene av Norge (etter Lofotfisket), noe som tydelig kan leses ut av amtmann- og embedsmannsinberetningene. Fjordfisket, for eksempel det som ble drevet i Altafjorden ble mindre interessant å rapportere om. Fisket i Alta var hovedsakelig et hjemmefiske, enten som spesialisert salgsfiske på bestander som opptrer rikelig til visse tider av året (men og i mer uregelmessige innsig som varierte fra år til år), eller som fiske til egen husholdning. Befolkningen i fjordene drev dermed fiske nærmest året rundt, og tilsynelatende i former som ikke førte til store konflikter, i alle fall om man skal dømme etter tingbøkens opptegnelser, tidlige lovreguleringer o.l., som i større grad omhandler fiskeri fra ytterkysten. Utover dette fant jeg ikke bedre grunnlag for sesongvurderinger av havfiskeriene i Alta enn at vinter/vårfisket etter gytetorsk var viktigst, dernest sommerfiskeriene, mens høstfisket var det roligste (for eksempel Rode 1842:115ff.)

Til tross for noe dårligere forutsetninger enn de ytre kystområdene av Finnmark, var Alta til tider en så god fiskefjord at få Altafiskere så grunn til å investere i deltagelse i skreifiske ved Breivikfjorden ved Sørøya eller loddefisket annet steds i Finnmark (Drivenes 1985:131). Fiskeressursene utviste imidlertid fluktuasjoner i Alta, lik det de har gjort ellers ved kysten. Sognepresten i Talvik i årene 1826-1834, Fredrik Rode, redegjorde for Altafiskeriene slik han hadde lært disse å kjenne under sitt opphold i regionen. Det var kjent at det hadde vært godt fiskeri på slutten av 1700-tallet, dernest måtelig til direkte dårlig i ca. 30 år. Fiskeriene slo til igjen i årene han selv oppholdt seg i Talvik, særlig i 1828 og 1830 (Rode 1842:120).

Vinter/vårfiske Nyåret – april/mai: Hovedsakelig torsk

Torskebestandene i Alta kan sorteres inn i hovedgruppene *fjordtorsk*, som er fjordens stasjonære bestander (og som trolig bare unntaksvis vandrer i særlig grad), og *kysttorsk*, som vandrer fra de nære bankene ved egga, og innad i fjordsystemene, der gytingen forgår. De store innsigene er forbundet med den nordøstlig arktiske torskestammen som årvisst migrerer fra Barentshavet til kysten. Dette gjelder den fullvoksne torsken som kommer til kysten for å gyte (skrei), og torsk av yngre årsklasser som ikke er kjønnsmodne, men som følger åta den beiter på, i første rekke lodda (loddetorsk). Vest-Finnmark har hatt den største andelen av det historisk kjente skreiinnsiget til Finnmarkskysten, som har vært mer eller mindre årvisst ved Sørøya. Dette gjelder især havområdene nær Sørvær – Hasvik, som lenge har vært fremholdt som Finnmarks svar på Lofoten (Rode 1842). I områder av Altas ytre deler, som Stjernesund/Vargsund/Rognsund, har skreiinnsig vært vanlige (Drivenes 1985:130). Kysttorsken og fjordtorsken er temmelig stasjonære i Altafjordbassenget sammenlignet med skrei, og har utgjort mer stabile ressurser. Selv om fiskeriene har feilet, er omkvedet at fjorden alltid har tilbydd nok fiskeri til å livberges.

Det er per i dag antatt at skrei og kysttorsk/fjordtorsk kan gyte på mer eller mindre samme sted, samtidig som uvanlig store skreinnsig er dokumentert å ha vært merkbart i fjorden som helhet enkelte sesonger (Drivenes 1985:130). Slike episodiske masseinnsig har neppe forrykket det generelle bildet av mer eller mindre sesongvise konsentrasjoner av torsk nær tradisjonelle gyteplasser i Alta (Andersen 2016). *Gottfjorder* (Gott = gyte, ord brukt om gytefjorder –som får innsig også av skrei) kjenner man i de ytre delene av Altabassenget. Av de ytre fjord- og sund av Alta, er spesielt Rognsundet kjent for godt fiske (Drivenes 1985:131), og blant sidefjordene av Rognsund er Kufjord/Vuodđovuotna på Seilandssida holdt frem som en av de beste gottfiskefjordene (Nielsen 1990:113). Gytende torsk er knyttet til vinter/vårfisket der fisket kunne ta seg opp etter jul, vanligvis fra februar, til april/mai (Rode 1842:115).

Til torskefisket på nyåret og våren hører også fisket etter brosme og lange, samt noe hyse og kveite (Kolsrud 1955:128, Rode 1842). Kveite ble fisket på sommeren og fram til september (Rode, 1832:122, Sporing 1793:90). Det er disse artene som hadde kommersiell betydning i 15- og 1600-tallets Finnmark. Altafjorden har tradisjonelt tilbydd god tilgang på viktig matfisk som først i relativt moderne tid også ga økonomisk avkastning, som for eksempel uer og sei. Store deler av Alta har gode uerklakker især Stjernsund og Vargsund (se Sommerfelt 1799:136). På høsten heter det at kveita trakk ut på bankene, og det gode fisket foregikk tydeligvis mer på ytre kyststrøk seinhøst og vinter, formodentlig med det resultatet at kveitefisket var dårligere i fjordstrøkene av Finnmark i disse sesongene (Rode 1842:124, Sporing 1793:91). Sommerfelt angir Stjernvåg på yttersida av Stjernøy og Ullsfjord og Nusfjord i Loppa som de beste områdene for kveitefiske i tilstøtende områder til Alta (1799:135-36). Håndsnørefiske etter kveite virker som det mest brukte redskapet i kveitefisket, helt inntil gangvad og kveitegarn fikk gjennomslag i henholdsvis tidlig nytid og moderne tid.

Sommer- og høstfisket

Tilgangen til torsk har vært god nok til å drive sommerfiske etter kyst- og fjordtorsk, men sesongen fra mai til høstmånedene september/oktober er først og fremst forbundet med sei som trekker til grunnere vann for å beite på åte. Seifisket er godt nok kommentert til at jeg vil trekke noen slutninger som kan ha betydning i denne sammenhengen. Sei ble et omsettelig, viktig produkt i pomorhandelen utover 1700-tallet (Nielsen 1990:146, sml. Nedkvitne 1988:78), og ble først fra da av vist interesse i innberetningene fra amtmenn og andre embedsmenn i Finnmark. Sei trakk inn på grunnene i fjorden i seint på våren og i sommermånedene, og sto der til ut på senhøsten. Dorging og bruk av seikrok er de tradisjonelle fiskemetodene. Fredrik Rode skrev at seiinnsiget varslet vårfisket etter torsk i fjordene (1842:120). «Seitorsk» kan ses som fjordenes svar på loddetorsken på kysten. Vurderingen av at seiens verdi først og fremst var som åte for torsken uttrykker vel

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

holdningen fra embetsmenn om seifiskets marginale betydning i kommersiell forstand. Det er imidlertid interessant å vurdere seien i forhold til forekomstenes betydning for matforsyningen lokalt. Sei er historisk sett den tredje viktigste fiskearten i husholdningen på landsbasis (Scheele 1983), i Nord-Norge vanligvis den soleklare nr. 2. I de tidligste kildene er ikke seiens betydning som ferskfisk i kostholdet i sommerhalvåret forbigått, men det er vanskelig å finne ut av betydningen av fisken i husholdningen ellers. Hvor vanlig var det å konservere en del av overskuddet fra seifisket på sommeren og høsten? Seifiskets betydning for å bygge opp lager av mat er noe uklar, men kanskje det følgende gir noen indikasjoner.

Sommerfelt opplyste om at sei ble råskjært og tørket i Alta seint på 1700-tallet (Sommerfelt 1799:135, 155). Dette må formodentlig være sei tatt på høsten etter makketida. Tørrsei var handelsvare på markedene i Finnmark, dvs. at tørrsei ble godt betalt i handel med Torneborgerne (Nedkvitne 1988:78). I Altasammenheng er det kjent at store mengder sei ble eksportert fra handelen i Bossekop på slutten av 1700-tallet, da Kengis noe sør for Pajala med sitt jernverk utgjorde et stort marked (Nielsen 1990:308). Amtmann Sommerfelt hevdet at lokalbefolkningen selv omsatte tørrsei på Bossekopmarkedet, ettersom svenskene, i likhet med russerne, betalte godt for den fisken som ikke hadde all verdens verdi når den ble omsatt i norsk handel (Sommerfelt 1799:155). Selv om lokal produksjon av tørrsei kan tenkes å være en respons på etterspørsel fra svenske handelsborgere som begynte å gjøre seg gjeldende i Alta først fra sent 1700-tall, er det i det minste sannsynliggjort at tørking av sei var en kjent praksis lokalt. Det viktige i denne sammenhengen er at de rike seiforekomstene ved kysten på sommerhalvåret ikke bare har vært en kilde til ferskfisk, men også fisk som kildene i alle fall antyder ble tørket og inngikk i husholdningenes matlagre.

Nærhet til gode seigrunner, såkalte «skaller», straumsund, grunner o.l. kan uansett ha betydning for boplassers lokalisering i førhistorisk tid, om ikke annet for dette fiskeriets betydning for mattilfanget i sommersesongen. Jeg har ikke funnet noen god kartlegging av slike, men kildene er entydige på at Alta er en god seifjord generelt (Sommerfelt 1799:135), og at blant annet Rognsund (Kolsrud 1955), og Langfjord spesielt er fremhevet for sitt gode seifiske. På 1800-tallet var farvannene nær Store Korsnes så gode seiplasser, at Kvenroren noe sør for selve neset fungerte som et «seifiskevær» for Altafiskerne, som brukte dorg og seikrok (Olsen 2002:37). En av grunnene sørvest for Store Korsnes heter da også «Seibakken».

Havfiskets betydning for bosettingsmønster

De generelle områdene hvor havfiskeri kan forventes å ha spilt en viktig rolle i valg av boplasslokalisering er midtre og ytre Alta, ved Talvik, Langfjord (Isnestofte), Stjernsund, Vargsund og Rognsund. Det indre av fjorden har antagelig ikke tilbydd godt nok fiske til at områdene tilrettela for kommersielle fiskerier i noe større grad, men heller ikke her var det noe problem å forsyne egen husholdning med fisk (Nielsen 1995:44). Jeg vil i det følgende avslutte gjennomgangen av fiskeriressursene i Alta med en sammenstilling av de generelle trekkene av fiskeressursenes tilgjengelighet i Alta, og historiske trekk ved bosettingsmønsteret, med fokus på de eldre kildene.

Alta er første gang nevnt i ca. 1520 i forbindelse med tiendepenningskatten, med en kort opplysning om at det ble oppebåret finneskatt i form av tørrfisk fra sjøsamene i Alta og Laksefjord. Boplassene for skatteyttere er dessverre ikke nærmere angitt for noen av disse fjordene, men tørrfisken er typeangitt til råskjær (som for Vest-Finnmark for øvrig i skattelistene fra denne tiden) og utgjorde 30 våger (Nielsen 1990:36). Akkurat denne varianten av tørrfisk er ansett som en indikator på at fisken er tatt seint på våren, etter april (Nedkvitne 1988:81, Bratrein 1989:341)¹. Råskjær var den beste måten å få vårfisket produkt tørt, uten at fisken surnet og før makkfluene ble et problem.

Dette betyr ikke at man kan innsnevre torskefisket til våren i seinmellomalder. Nesten *all* tørrfisk oppgitt i samme skatteregnskap er råskjæring. Den beskattede fisken skulle tas rett av hjellen, og ville dermed ikke inkludere vintertørket fisk (rundfisk), som ville vært ferdig tørket og tatt av hjellene på våren. Dersom skatten ble hentet fra hjellene midtsommers, var råskjæring det skatteproduktet man fikk².

Utviklingen i bosetningsmønsteret i det tidlig moderne Alta sett i lys av tilpasning til salgfishet kan si noe generelt om fiskeriets betydning for bosettingslokalisering. Fra 1555, da de eldste kjente svenske skattelistene ga tilstrekkelig detaljert informasjon, viser de at Altas skatteyttere var bosatt på faste steder i mye større grad enn andre finnefjorder lenger øst (Nilsen 1990:63). Nielsen betegnet noen av boplassene tidligst nevnt i skriftlig kildemateriale som samiske fiskevær; i første rekke Talvik og Langnes (Isnestofte), dernest Lerretsfjordene og Komagfjord (her også Korsfjord-Leirbotn/Årøya). Det var kanskje folk bosatt i disse områdene som leverte råskjær i skatt i 1520. Tilgangen til godt

¹ Fisken ble kuttet i buk og rygg etter at hodet var fjernet, og ryggbein tatt ut til sporstykket av fisken. Sporstykket ble ikke kuttet. Fisken var skjært slik at den lett kunne henges fra *råene* (hjellstranger), derav navnet.

² Jeg vil tro at rundfisk fra Finnmark er mindre synlig i de eldre kildene uten å reflektere sesongfiskerienes avkastning og at rundfisk fra vinterfisket havnet i Bergen som handelsvare, spesielt dersom denne sorteringen var høyere prissatt.

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

havfiske har vært en viktig lokaliseringsfaktor for fast bosetting på denne tiden. Noe senere ble Rognsundet representert med fast bosetting, først med nordmenn på Stjernøysiden, og omtrent samtidig med sjøsamere på Seilandssiden. Forekomsten av «fiskevær» nevnt av Nielsen kan være et mulige utgangspunkt for å vurdere enda eldre elementer i de kulturmiljøene de inngår i, i lys av forekomsten av rike, stedsnære fiskeressurser som sannsynlige lokaliseringsfaktorer.

Alle steinalderlokaliteter i disse områdene er interessante å vurdere i forhold til tilgjengelighet til gode fiskerier, vil jeg tro. Problemet med en slags retrogressiv slutning, fra 15- og 1600-tallets hustuffer, til eldre elementer i kulturmiljøet, er manglende kunnskap om de førstnevnte. Langnes (Isnestofte) er imidlertid et sted som skiller seg ut i forhold til kulturmiljøenes sammensetning og tidsdybde, basert på noe mer sikkert arkeologisk kildegrunnlag. Nielsen anså Langnes som det eneste stedet i Alta han var villig til å vurdere som en mulig hovedboplass i tråd med etnografiske modeller for (rekonstruerte) fjordsidaer - en mulig «Langnessida» (1990: 70-71). Jeg oppfattet at fiskeværshaugen på fastlandssiden av valen («Valnestofte») var avgjørende for hans tolkning.

Da jeg analyserte lokaliteten i forbindelse med doktorgradsarbeidet mitt (Henriksen 2016) fant jeg at funnmaterialet stammer fra tidligst 1600-tallet, og skiller seg lite fra det man finner i historiske, norske fiskevær. Kulturminnet (Askeladden id: 74082) representerer trolig større tidsdybde enn jeg tidligere anslo, og jeg tok heller ikke inn over meg at utgravningen ikke ble utført med tanke på å undersøke hva som eventuelt kunne befinne seg under gulvnivået til de synlige tuftene på toppen av haugen. Denne lokaliteten utgikk derfor fra oversikten min. Med nærmere ettersyn ser jeg nå at det faktisk *er* sterke indikasjoner på at kulturminnet også representerer eldre bosetting. Et bakstehellefragment er representert blant funnene (Ts.5448 av)³, noe som klart indikerer at haugen inneholder kulturlag dannet i løpet av mellomalderen. Med forbehold om manglende oppdatert dokumentasjon av fiskeværshaugen, tegner det seg et bilde av at kulturminnet representerer norsk bosetting fra midten av 1600-tallet anlagt oppå kulturlagene til et eldre - og formodentlig samisk - fiskevær.

Jeg er nå mer tilbøyelig til å dele Nielsens vurdering av Langnes (Isnestofte) som et område hvor adgang til kystnært fiskeri faktisk kan ha utgjort en så avgjørende økonomisk faktor for samisk bosetting i mellomalder, at betegnelsen fiskevær er berettiget. At fiskeriene var viktige lokaliseringsfaktorer er vel den senere utviklingen også et uttrykk for, da den norske værbosettingen etter alt å dømme slo seg ned på samme sted etter at

³ Bakstehellen ble ikke funnet i utgravningskontekst. Den ble tatt vare på av grunneier, da han pløyde ned deler av fiskeværshaugen noe forut for 1955, og overleverte funnet til utgravningslederen.

de opprinnelige beboerne var fordrevet. Nielsens fremstilling av kulturmiljøet som representasjon på ubrutt kontinuitet fra ESA – MA er kanskje litt dristig (1990:70), men jeg må på den annen side medgi at området utviser en sterk ansamling av arkeologiske indikasjoner på at tilgang til fiskerier/marine ressurser i nærområdene gjentatte ganger i historien kan ha veid tungt blant stedsnære ressurser som lokaliseringfaktorer.

Lodde(?) og sild

Lodda kom ikke inn i Alta, heter det NOU 2008, og Jørgen Sparring fastholdt at det var kun Vardø/Vadsø som var egentlige loddefiskeområder i 1734, s. 85 f. Loddeinnsigene var ellers ikke populære ifølge Sparring. I Vest-Finnmark og i «Nordlandene» fikk den skylda for å lokke kystnær torsk utenfor rekkevidde for fiskerne, unntatt fisken som sto lengst inn i fjordene (Sparring 1794:88). Dette tyder på at lodda sjelden kom nær kysten i Alta på midten av 1700-tallet.

Det finnes litt forvirrende opplysninger vedrørende lodde i Alta i eldre tid. Rahtke beskrev et forsøk med notfiske i indre del av Langfjorden som må ha funnet sted før han var der på våren 1801, siden han oppfattet det som et loddetorskefiske (Rathke 1899:6)⁴. Kanskje opplysningen at det var lodde som var åta i dette fiskeriet ikke er helt korrekt, men det *var* et vårtorskefiske, og siden det ikke var sei som lokket torsken, og loddeinnsig ikke er sannsynlig, var det kanskje sildeinnsig bak sammenstimlingen av torsk til Langfjordbotn. Et lignende fenomen er beskrevet av amtmann Sommerfelt, bare at denne hendelsen skjedde om vinteren. I 1798 lokket silda store mengder torsk inn under isen i Rafsbotn, og lokalbefolkningen mobiliserte alt de hadde av krefter og oppfinnsomhet for å fiske torsk fra isen eller med elvebåter (!) ved iskanten (Sommerfelt 1799:172).

Silda inntraff i fjorden fra sommeren og utover høsten/vinteren, og har tross rapportene om ustadighet i forekomstene tydeligvis utgjort en viktigere del av Altafjordens marine økosystem enn i den nyere historien. Sommerfelt anså Alta som Vest-Finnmarks rikeste sildeområde (1799:134), mens Amtmann Hammer presiserte Rafsbotn spesielt som et område der silda hadde en tendens til å samle seg i Altafjorden. Sommersilda var ifølge Rode hovedsakelig av den store, magre typen (gråbeinsild), mens den mindre, feite silda han kalte kjøpmanssild kom på høsten og vinteren (Rode 1842:10, 124). I tillegg skal fisket

⁴ Jeg registrerer at notforsøkene har blitt behørig omtalt i noen senere historiske analyser siden de er viktige opplysninger i Finnmarks fiskerihistorie som eksempel på innføring av garn- og notfisket her (sml. Nielsen 1995:44, NOU 2008: 5, s. 70). Rahtkes referanser til lodda som torskåte i Altafjorden er derimot fraværende i den samme litteraturen, noe jeg tror betyr at forfatterne satte fullstendig lit til Rahtke i dette tilfellet.

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

etter småsild⁵ med snurperne på 1950-tallet ha vært viktig i det fatale rovfisket i fjordene som ble intensivert fra da av.

Når det gjelder bruk av sild/fiske av sild, er opplysningene fra eldre tid også uklare. Fra Lindenowkommisjonenes tingforklaringer fra 1685 (Solberg 1935) og i flere kilder senere er det fremholdt at sild inntraff i Alta med ujevne mellomrom, og som regel i enorme mengder når den først kom. Dernest er det presisert at det ikke ble fisket etter den, siden ingen hadde råd til garn eller nøter i Finnmark, eller det man trenger for å konservere mengder av sild. I tillegg kunne som sagt mer kommersielt verdifulle arter følge silda, som fiskerne var ute etter fremfor å satse på sildefiske. Å investere i dyrt utstyr og prioritere tid til å satse på sildefiskeriene i en tid da fisket var knyttet til tidlig moderne økonomiske rammebetingelser ville utvilsomt vært (økonomisk) irrasjonelt, all den tid forekomstene var så uforutsigbare og logistikken for å avhende produktet var dårlig utviklet. Denne vurderingen var like gyldig på 1600-tallet som på 1950-tallet, da med referanse til Rognsund der det også tidvis var gode sildeforkomster (Kolsrud 1955:129).

Samtidig ble det forklart på tinget i 1685, at man lokalt øser sild opp av havet i Alta med øsekar(!) (Solberg 1935:173), noe som er gjentatt i senere kilder. Med dette var det nok ment et fiske med hov brukt når sildestimer presser mot havflata, kanskje i form av et slags lystringsfiske, der man anvendte ild for å lokke stimene til båten i høstmørket (Rahtke 1899:8, Kolsrud 1955:129, Karlsen 2000:162-163). I følge en kilde var det vanlig at en øvd person kunne fiske ei tønne sild med denne metoden i løpet av den korte tida sildeknuten var tilgjengelig (Thomassen 1999:83-84). Amtmann Hammer redegjorde for en ganske god sildefangst i Alta rundt 1760 på 800 tønner sild, men både initiativ til fisket (trolig også utredning av fiskeutstyr til fiskerne) og tilvirkingen var et forsøksfiske under hans oppsyn, med trussel om straff dersom det ikke ble gjort rett (Hammer 1835:313). Trolig var entusiasmen rundt prosjektet blant lokalbefolkningen heller laber, og da det hele endte med økonomisk tap for alle involverte er det vel ikke så underlig at det ikke ble gjort flere forsøk før sent på 1800-tallet, så vidt jeg kan se. Kildene som beskrev sildefisket inneholder også presiseringer om at det aktive fisket etter sild ble utført for å skaffe agn til for eksempel linefiske, mens fisken ikke hadde noen særlig betydning i kostholdet (Leem 1767:343). Derimot virker det som sildas betydning som åte og «varsler» for arter som jaget den var noe folk på kysten av Finnmark visste å verdsette⁶. Ressursene silda varslet var særlig torsk og storsei, men kanskje ikke i uvesentlig grad også sel- og hval.

⁵ Jeg har ikke funnet noe litteratur om sildas biologi som kan gi disse klassifiseringene av sild i Alta bedre mening.

⁶ At sild i enkelte tilfeller er tilgjengelig i store mengder fordi hele stimer går seg inn i trange, grunne terskelfjorder eller poller hvor massedød inntreffer på grunn av oksygenmangel, eller at sildestimene faktisk delvis strander uten at det er gjort noe forsøk å stenge stimene. Det er grunn til å spekulere litt omkring

Laks

Lakseressursene er stort sett omtalt for Altaelvas del. Det er gjennomgående understreket i kildene at Altafiskerne ikke fisket laks i havet. Dette har sammenheng med at det ikke fantes kapital til å investere i egnete garn/nøter i Finnmark før langt ut på 1800-tallet, verken blant allmuen eller handelsagenter. Varanger-, Pasvik- og Neidensamene fisket imidlertid laks i sjøen, altså både på nord- og sørsiden av Varanger, så økonomiske hindre er kanskje ikke hele forklaringen (Pedersen 2010:44). Amtmennene hadde gjort sitt beste for å hindre tilløpene til sjølaksefiske med not i Rafsbotn siden Amtmannsetet ble flyttet til Alta, noe som kanskje ikke virket motiverende for fiskere å søke laksen mens den var i fjorden (Nielsen 2001:93ff.) I Rodes tid ble det visstnok igjen drevet noe fiske med garn og kastenot i Rafsbotn, altså i noe større avstand fra Altaelvens munning enn fisket omtalt på 1700-tallet (Rode 1842:130). Denne virksomheten kan kanskje være en svak indikasjon på at om *egentlig* havfiske etter laks ikke har så lang historie i Alta-regionen som helhet, så kan kanskje områdene ved munningene til Transfarelva – Altaelva eller overgangen elv/sjø ha lengre historie som attraktivt fiskeområde etter laks/sjøørret.

Nødvendigheten av å gjøre store investeringer i utstyr som kroggarn o.l. har vært til hinder for havlaksefisket ellers i Alta. Rognsundsamene verken visste av havlaksen i området, eller brydde seg om den, nettopp fordi effektivt fiskeutstyr var for dyrt (Kolsrud 1955:129). Det er også påfallende at det gjentatte ganger ble hevdet at lakseelver med godt potensiale slett ikke ble utnyttet (sml. Sporning 1793:82). Leirbotnelva (Kvibyelva) ble spesielt nevnt av Hammer som ei elv som burde blitt brukt til laksefiske (Hammer 1835: 310). Friis' etnografiske kart fra 1888 inneholder opplysninger om at foruten Altaelva var Bognelv, Langfjordbotn, Halselven-Storvatnet-Vassbotnelv, Talvik, Kvibyelv i Leirbotn, Skillefjordelv, Lille Lerretsfjordelv, Mattiselva i Kåfjord og Transfarelv lakseførende (Friis 1888), og disse opplysningene formoder jeg er fremkommet fra informanter som hadde kjennskap til at det *ble* fisket laks i disse elvene. Jeg har ikke funnet noen kilder som omtaler dette i noe detalj fra Friis' samtid eller eldre kilder, men det virker klart at embetsmennesenes rapportering om manglende fiske etter laks ikke kan tas bokstavelig. Det må være det *økonomisk profitable* fisket som manglet etter deres oppfatning. Laks i elvene utenom Altavassdraget er derfor vanskelig å vurdere som ressurs brukt i eldre tid, men den har nok i det minste vært benyttet til eget hushold, og det som måtte ha blitt fisket i fjorden med dorg eller annet redskap likeså. Sjøørret eller sjørøye er også en ressurs som ikke er omhandlet i kildene, annet enn at Leem nevnte den som nydelig på

dette fenomenet. Logisk sett bør slike hendelser ha vært vanligere når sildeforekomstene var rikere, og kunne utgjort en ressurs det er vanskelig å tro ikke ble utnyttet med slike høve, om ikke annet for fettets skyld. Sml. etnografiske kilder på lignende praksis fra Kamtsjatka (Eidlitz 1969:84-85), riktignok fra en type stillehavsrøye, men som har fett i kjøttet, ikke så mye i leveren - lik sild og lodde.

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

smak (Leem 1767:322). Man må uansett konkludere med at Altaelva dominerer fullstendig i kildematerialet angående laksefiskeri i regionen.

Tidsbestemmelsen for elvefisket er bestemt av laksens vandringsmønster, og dette ser ikke ut til å ha endret sitt generelle mønster fra de tidligste kildene som gir opplysninger om dette til slik det er kjent fra seinere tid. Laksen trekker til elva i løpet av siste halvdel av mai-begynnelsen av juni, og den store laksen kommer gjerne først. Fra St. Hans er mindre laks på plass, og dominerer i antall. I senere tid er det lovlige fisket foretatt ut august, men sesongen ble tidligere regnet til Mikkelmess i slutten av september (Nielsen 2001:65). Tidligere har man fisket på alt som har vært tilgjengelig (som den utgytte laksen - støinger) helt frem til isen legger seg. Støingene har aldri vært omsettbare som kommersielt produkt, men ble brukt lokalt. Den lakseførende delen av Altaelva strakk seg til området like nord for dagens Altadam ca. 47 km fra munningen. Elva har 75 tradisjonelle fiskeplasser fra utløpet og så langt laksen går, hvorav bare en omtales som «ny», og formodentlig ble etablert i relativt moderne tid (Nielsen 2001:195-197).

Altaelvas eiendoms- og forvaltningshistorie er spesiell. Den var ansett som kongens eiendom senest fra 1567, og det var trolig en egen kongsgamme på Elvebakken til bruk for fogden til å kreve avgift av laksefisket og laksetiende fra omtrent samme tid (Nielsen 2001:23, 27). Dette eiendomsregimet for lakseelver er unikt tidlig for Finnmarks del, og rent intuitivt skulle man tro det var de rike lakseforekomstene med sin usedvanlig høye gjennomsnittsstørrelse i Altaelva som er forklaringen. Tallene for avgiften i de tidlige regnskapene er imidlertid så beskjedne at det umulig kan gjenspeile laksefiskeriets omfang og betydning (pengeverdi på mellom 1 til 2,5 tønner laks). Detaljer om hvordan fiskeriene ble utført i siste halvdel av 1500-tallet mangler, annet enn at det var samer fra Alta som fisket i elva. Først senere ble elva oppfattet som en eiendom kongen kunne forpakte bort utregnet etter det økonomiske potensialet laksefiskeriet i elva representerte, en utvikling påskyndet av svenskefeiden i Alta mellom 1605 og 1610/11. Ressursene i Altaelva utviklet seg til å bli ett av mange stridsspørsmål som utløste Kalmarkrigen (Nielsen 2001:27). Kongens fiskerett ble forpaktet bort til lensherren Claus Gagge, dvs. at samenes særrett mot avgift ble annullert, samtidig som de gamle fiskepraksisene tilsynelatende ble erstattet av noe helt nytt.

Fra 1611/12 ble det bygget tverrstengsler i elva, en nyvinning jf. fiskeriet som var drevet før.⁷ Personellbehov og infrastruktur som fulgte med det nye regimet, som

⁷ Gagges planer var trolig påvirket av kjennskap til laksefiske på Kola i regi av klostrene, siden dette prosjektet ble ledet av en russisk stengselmester Gagge fikk leid inn. Stengsler som gikk over hele elveløpet ble brukt i øvre Alta de neste 250 årene, med noen opphold, teknologiske endringer (introduksjon av finske stengselstyper) kombinasjon med garn- og notfiske, og organisatoriske endringer regimer for fiskeforvaltning (Nielsen 2001:36-37, ff.)

fiskemannskap, bøkkere, tømrere m.m., saltforsyninger, salteri, lager, utskipningsfasiliteter og annen infrastruktur representerer et markant tidsskille. Fangstmengdene, som kunne komme opp i 300 tønner (en tønne ca. 117 l = ca. 35000 kg) i eksepsjonelt gode åringer, er alt for store til å gi et godt bilde av det eldre fiskeriets omfang, det er nyttig kun for å vise potensialet i lakseressursene i Altaelva. Selv om laksefisket før begynnelsen av 1600-tallet kanskje tilsier et fiske først og fremst til egen husholdning (Nielsen 2001:23) må betydningen av laksefisket i husholdningene for deler av Altas befolkning likevel ha vært svært stor. I tillegg til at samer bosatt i fjorden, som ellers hadde havfiskeriene å skjøtte, også drev laksefiske i nedre Alta antyder kildene at det var andre som bodde i tilknytning til elva stort sett hele året (Nielsen 1990:87-88). Carkes(by) og Sorkos(bye) i de tidligste skattemanntallene er mest sannsynlig henholdsvis en svensk og dansk-norsk forvanskning av samme ord; Čarkkus (svømmesnipe). Carkes er dagens Gargia, mens Sorkossamene ifølge danske kilder hadde tilhold ved Elvebakken. Det skinner likevel tydelig gjennom at det dreier seg om de samme menneskene eller den samme «byen» (Nielsen 1990:43, 86ff.). Denne gruppen samer praktiserte et bosettingsmønster som involverte i alle fall to hovedoppholdssteder i løpet av året: øvre Alta/Elvebakken om sommeren (der de møtte danskefogden), og Gargia om vinteren når svenskene kom. Ferdselsåren mellom Gargia og Elvebakkenområdene var selvsagt elva. Den intime tilknytningen til en elv tradisjonelt kjent for sine rike forekomster av usedvanlig storvokst av nord-atlantisk laks, må i det minste bety at Gargiasamene hadde laksefisket som næring i mye større grad enn «sjøsamene».

Fisket før begynnelsen av 1600-tallet er ikke beskrevet i kildene, men indirekte framgår det klart at introduksjonen av den nye teknologien og omveltninger av forvaltningsregimet på begynnelsen av 1600-tallet ikke betød at alle tradisjonelle fiskemetoder gikk ut av bruk. Aktive redskaper som lyster, nett/hov og stående semi-passive fiskeinstallasjoner som strandstengsler er blant redskapene som også var i bruk etter introduksjonen av tverrstengsler⁸ (Nielsen 2001:65, Pedersen 2011:48). Grunnen til det er at elva endrer karakter gjennom sesongen og laksen endrer adferd etter elvas rytme og egen gytesyklus, slik at tverrstengselet bare var hensiktsmessig i en periode da vårstrømmen hadde avtatt, samtidig som oppgangen av laks var stor, det vil si rundt St. Hans og som oftest ut august (Nielsen 2001).

Strandstengslene gikk fra elvebredden og mot strømmen midt i elva, og strandstengsler var visstnok effektive før St. Hans, da laksen søkte nærmere land for å komme opp i elva (Nielsen 1990:197). Stengselplassene som fremgår i navnene og tradisjon er alle i strekket

⁸ Introduksjon av en ny stengselstype for å sperre hele elveløpet betyr ikke at andre varianter av tverrstengsler/overstengsler ikke kan ha vært brukt tidligere.

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

fra *Patomella* ved Aronneskjosen til *Øvre Stengelsen*. Fiskeri med varianter av stengseler har dermed trolig vært en egnet fiskemetode i den nedre delen av elva. I og med at jeg slett ikke kjenner Altaelva i noen særlig grad, og at navnene på fiskeplassene ikke gir mange hint om hva slags form for fiske som tradisjonelt har vært drevet på de enkelte navngitte fiskeplassene, våger jeg ikke å gå nærmere inn på fiskeritype/sesongvariasjoner på de enkelte plassene. Et unntak er *Parila* noe lengre opp i elva fra Sandiagården hvor både tradisjon, topografi og språklige kriterier sannsynliggjør at stedet ble brukt til lysterfiske fra land, ved hjelp av bål tent på flate steinblokker i elvebredden (Nielsen 1990:199). Dette fisket var dermed et høstfiske, sent august og september/oktober. Ellers er denne fiskemetoden beskrevet av Leem, da som et fiske som foregikk fra elvebåt (Leem 1767:346).

Jeg har registrert en tendens i historiske tolkninger til at manglende skriftlige belegg for garnbruk gjør at garn eller lignende utstyr framstilles irrelevante i diskusjonen av eldre fiskeriteknologi i Finnmark, og mer eller mindre eksplisitt blir ansett som et fenomen som ble introdusert til regionen samtidig med tilkomsten av rikere tilfang av skriftlige kilder. Dette kan stemme i forhold til det egentlige havfisket med garn og not, men ikke med de faktiske forholdene for øvrig. En indikasjon på at nett/garn og stengsler av uvisse typer ellers har adskillig større tidsdybde enn de bevarte skriftlige kildene er at nomenklaturet tilknyttet forskjellig fiske med garn (fierbmi m.fl.), så vel som stengsler (buođđu m.fl.) domineres av svært arkaiske samiske ord og begreper. Disse er på forskjellig måte forklart som reminisenser av språkutvikling som kronologisk ligger før avgjørende formative prosesser i etableringen av større samiske språkfelleskap (se Nesheim 1947, Sammalahthi 1998). Jeg konstaterer at selv om nyere og gjennomført kildekritiske lingvistiske studier ikke ser grunnlag for å datere slike språkelementer like lang tilbake i tid, og med geografisk opphav like langt unna som tidligere etnografer har gjort, viser både substratord med ukjent etymologisk bakgrunn, (proto-) uraliske- finske/baltiske og germanske lånard m.m., en inkorporering i samiske språk før ca. 800 e.Kr. (Aikio 2012). Det er dermed ikke sagt at redskapene som navnene en gang betegnet har vært samme typer stengsel, garn og nøter som belagt i etnografiske og historiske kilder, men generelle prinsipper bak bruk av nett til å stenge/lede og fange fisk sammen med hindringer i form av gjerder o.l. kan forklare kontinuitet i språk/begreper.

Mer om fisketeknologi

Den innenlandske arkeologiske empirien mangler fremdeles rester etter snøre og garn fra eldre arkeologiske kontekster (eldre enn mellomalder), men forutsetter likevel at vegetabiliske fibre/teger e.l., samt animalske fibre (sener, hvalbarder, strimlet bark) samt tynnstrimlet skinn har vært brukt til å slå tauverk med (Bjerck 2014:96-97, sml. Nesheim

1947:134). Spørsmålet om hvor langt tilbake i forhistorien det ble produsert tau egnet til å knyte garn med gjenstår likevel ganske ubesvart. Det er uansett ikke nødvendig å forutsette eksistensen av fiskegarn knyttet med fint tauverk laget av seljebast som Antreanettet (Mietinnen m.fl. 2008) i fangst av storlaks i Alta eller kobbe i elvemunningen. Nett som i det minste kunne fungert som fangstnett i kombinasjon med fiskefeller av forskjellig slag som stengsler, ledegjerder, ruser og teiner, ville sannsynligvis vært anvendelige selv uten fint tauverk i nettene, og slike installasjoner har trolig en lang forhistorie (sml. Bjerck 2014:95-96).

Snørefiske langt tilbake i forhistorisk tid er langt bedre forankret i empirien, for Altas del til og med i bergkunsten. Med snørefiske menes et fiske der søkket i stor grad virket som en forankring av bruket på bunn, og som dermed først og fremst skiller seg fra «moderne» juksafiske ved at en tidligere neppe kunne jage snøret under fiskingen på dypere vann. Fisket ble dermed noe mindre aktivt sammenlignet med senere tids juksafiske der bruket totalt sett er lettere i vekt, men man ville trolig klare å manipulere krok og åte gjennom å rykke/dra i snøret, slik at fisket i det minste var semi-aktivt. Fremfor noe annet viser søkkesteiner til snørefisketeknikk hinsides rimelig tvil. Det eldste kjente snørefisket er et fiske på varierende dyp ved hjelp av line, søkke, fortaum og krok, fra en båt som ikke trenger effektiv fremdrift under fisket (sml. Helberg 1993:181-182, Bjerck 2014:95-96). Mindre søkkesteiner *kan* vært brukt til nettsøkker, men like gjerne som snøresøkke til fiske på grunt vann, eller til og med som dorgesøkker eller fiske fra en båt som skal ha fremdrift. Noe ulikheter i forhold til teknikk til tross, kjennskap til tradisjonelle juksaplasser bør være en god indikator for fiskeplasser med en brukstid som i mange tilfeller sikkert kan spenne over hele tidsrommet det har vært drevet snørefiskeri i Alta. Jeg har hatt problemer med å finne oversikter over tradisjonelle fiskeplasser/med eller lignende for Altafjorden, men ser et potensiale i å kartlegge steder tradisjonelt regnet for godt juksafiske for eksempel i nærområdene til rike steinalderboplasser/lokaliteter.

Gyteplassenes tradisjonelle lokalisering for torsk er kartlagt, etter omfattende innsamling av informantopplysninger fra Altafiskerne, men jeg ser også at disse stedene primært er attraktive for *garnfiske* under gytingen, da fisken er mer opptatt av andre ting enn å jage etter mat (Nedkvitne 1988:77). Betyr det at båer, skaller, straumterskler og andre steder der fisken jakter passet bedre for *snørefiske*? På den annen side er det rart at kystfiskere generelt langs norskekysten viste sterk motstand mot innførsel av nytt redskap, som for eksempel garn, med begrunnelse i at de fortrenget snørefiskere (Nedkvitne 1988:438). Lignende holdninger er rapportert fra Finnmark (Rode 1842:118-119). Dette bør indikere at det ikke var fåfengt å fiske med djupsagn på gyteplasser (i gytetiden), og at oversikten over disse kan ha god nytte i denne sammenhengen (Se Andersen 2016:17, Solås 2014 fig. 5.7 s. 112).

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

Lysterfiske er beskrevet som et fiske ofte brukt i kombinasjon med bruk av ild. Å stikke eller krøke fisk er ikke avhengig av å bruke ild i høstmørket for å lokke fisk, og man brukte lystergaffel e.l. også som rent fiskeredskap på sjøen (Leem 1767: 336). Krokfangning av sei (for eksempel Leem 1767: 321, 346) er nevnt, men det er også beskrevet en form for lystring av flatfisk som småkveite og flyndre. Bruk av seikrok er særlig forbundet med sjøsamene (seikrok = roahkanruovddit, roahkanat), og en øvet fisker kunne fylle en båt på under halvtimen derom seistimen var tett nok (Niemi 1983:291, sml. Rode 1842: 123). Dette redskapet kan kanskje være den staven samene brukte under fiskeriet av «skjellet fisk» (sei?) ifølge Historia Norvegiae fra siste halvdel av 1100-tallet, skjønt detaljene er uklare i mange henseender her (Hansen 2006:67).

Knag beskrev en form for lystring av flyndre på vår- og sommerhalvåret, da den trekker fra dypere vann inn mot sandgrunnen, f.eks. på langgrunne fjordbunner (lysbotnfjorder). Til dette benyttet man en lanse, en «pich», pique» (Knag 1934: 53, 54, 55, Lilienskiold 1942:217 med en (eller flere?) spisser med mothaker. Dette er et adskillig enklere redskap enn senere tids kveiteskottelredskap, (sml. Nedkvitne 1988:79, Leem 1767: 316), men mer å sammenligne med et lysterspyd, eller -gaffel. Sommerfelt beskrev flyndrefiske med stang utstyrt med spisse mothaker i enden, som må være samme type lysterspyd omtalt i de vel 100 år eldre kildene referert til ovenfor. Kveite ble på hans tid av og til stukket med skottel (Sommerfelt 1799:131). Trolig er det et mer avansert og solid redskap med «harpunegenskaper», lik kveiteskottel/kveitepigge kjent fra nyere tid, som også kunne brukes på storkveite. Alt i alt mener jeg kildene tilsier at mindre flatfisk, som flyndre og småkveite, ble fisket med et enkelt lysterspyd i alle områder som egnet seg til det langs kysten av det nordlige Nord-Norge inntil relativt ny tid (Larsen 1950:26). Omfanget av slikt fiske kom ikke godt med i de tidlige kildene, men redskap som dette, og metoder for å fiske med lysterspyd, har trolig lang historie i Alta, som et godt alternativ til snørefiske etter slike arter der forholdene lå til rette for det. Andre formodentlig svært gamle metoder jeg har sett nevnt er en slags snarefangst av småørret eller røye i mindre elver, der vidjegrein (eller rotteger) ble brukt til å binde en enkel snare/løkke som man med litt tålmodighet tydeligvis kunne klare å snike rundt fisk man så stå i elva (Leem 1767:352). Et annet semi-passivt fiske Leem skrev var vanlig i ferskvannsfiske kan kanskje også vurderes som en metode med svært lange tradisjoner, og kunne potensielt vært anvendelig også ved sjøfiske i skjermede, langgrunne bukter o.l. I følge ham satte man stokker i bunnen av innsjøer, hvor flere snøretaumer med agn og fiskekrok ev einertre var festet slik at redskapet kunne fiske uten kontinuerlig tilsyn (Leem 1767: 352). Dette er trolig enkle kroker uten mothaker, kanskje ikke mer enn en splint tilspisset i begge ender og med feste i midten. Krokene var effektive om fisken åt agnet slik at kroken satte seg fast i innvollene (sml. Bjerk 2014:96).

Marine pattedyr

Sel- og hvalarter er fremhevet som en viktig ressurs i kildene jeg har sett nærmere på, men detaljnivået i kildene kunne også for selfangst/jakt vært høyere. Fra 1688 – 1775 (i realiteten til 1868) var utnyttelsen av hval og sel i prinsippet overdratt til lokalbefolkningen i Finnmark (NOU 2001:35, s.44). Ressursene marine pattedyr utgjorde er svært underrapportert i skriftlig kildemateriale siden kongen hadde frasagt seg sin part av denne fangsten i Finnmark, og tvistesaker om lokal rett til rekhval har ikke nådd bevarte tingreferater fra Alta, så vidt jeg kan se. Nisegarn (og kobbegarn) finnes ikke i det eldre skiftematerialet som er gjennomgått systematisk i historiske analyser for Altaområdet del (Sandring 2017:83-84), og det virker heller ikke som en type fangst med lange røtter forut for det første skriftlige kildematerialet for regionen. Noen generelle slutninger om eldre fangst er likevel mulig å gjøre:

Selfangst

Siden sel- og kobbveider på Sørøya har en spesiell status i Finnmarks eiendomshistorie, er kildeforholdene også bedre for dette området. Øya – eller i alle fall 2/3 deler av den - var privatgods i 1490, og den siste tredjedelen var krongods. Denne ordningen går sannsynligvis tilbake til senest 1291 (Bratrein 2001). Den historiske gjennomgangen av fangsten på Sørøya foretatt av Bratrein viser først og fremst selressurser knyttet til Sørøya, inkludert småøyer, holmer o.l. på yttersida. Det var gode forekomster av steinkobbe ved Sørøya generelt (trolig mest på innersida, jf. Bratrein 2001:71), mens haverten, også benevnt som havkobbe/gråsel, hovedsakelig hadde tilhold på yttersida av øya der den har kasteplassene sine, selv om den også vandrer inn i fjordene, også Alta (Øynes 1962). Fangsten foregikk imidlertid først og fremst i kastetida, da selen kom på land for å føde unger, og fangsttidspunktet støtter opp om betydningen av disse artene, da betydningen av fangsttidene som er oppgitt samsvarer med kastetida for haverten (Mikkelsmess 29/9 – Andersmess 30/11). Kastetid var som regel nærmere Andersmess, men fangsten inkluderte også perioden på vår/sommer som er kastetid for steinkobbe, der fangsten foregikk fra mars til september (Bratrein 2001:70-71). Dyrene ble klubbet og/eller stukket på land (Sporring 1793:95).

En årlig fangst på ca. 400 dyr, samtidig som man kan få inntrykk av at bestanden var preget av overbeskatning, viser hvor rikt selveide Sørøya har vært. Fra 1671 er det oppgitt en fangst på 406 dyr, altså fra en tid da kildene også gir informasjon om at bestandene er i tilbakegang (Bratrein 2001:69). Sørøya er først nevnt som mulig privateid gods i 1291 (med referanser til hendelser på tinget under sommerstevnet i Vågan 1282), i en sammenheng der det var strid om seltiende på 90 sel. Det er ikke nødvendigvis 10 % av totalfangsten denne tienden gjaldt, så man kan ikke uten videre gå ut fra at den årlige

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

fangsten besto av ca. 900 dyr, men det er uten tvil snakk om fangst av mange hundre dyr årlig så tidlig som på tolvhundretallet. Bratrein fant det rimelig å anta at fangstutbyttet var høyere i mellomalderen enn i tidlig nytid på bakgrunn av de eksplisitte uttrykkene for at bestanden tidligere hadde vært rikere i de senere kildene (Bratrein 2001:69).

Det kan nevnes at ytre deler av Sørøya også er et sted der observasjoner av klappmyss, grønlandssel og hvalross er gjort forholdsvis hyppig, og slike arktiske arter kan også ha utgjort en ressurs i området tidligere, men som det i dag er vanskelig å vurdere omfanget av. Klappmyssen var for øvrig årlig tilstede sommerstid i Sørøy/Alta- og Rognsundfarvannene på slutten av 1950- og begynnelsen av 1960-tallet (Øynes 1962). Lange opphold ved norskekysten, ofte i stort antall, er også kjent for arten snadd eller ringsel, som ofte forveksles med steinkobbe. Utover at forholdene i Vest-Finnmark tidligere kan ha lignet Varangerområdet med hensyn til større forekomster av arktiske selarter som åpenbart var viktig jaktbytte i yngre steinalder/tidlig metalltid (jf. Hodgetts 1999), er det mye som tyder på at selfangsten i Altafjorden var sentrert rundt fjordkobben, som i historisk tid har vært en vanlig, stasjonær selart i fjorden.

Det er sannsynlig at steder der fangst av kobbe har vært vanlig var spredt rundt i det meste av Altafjorden. En indikasjon er stedsnavn som inneholder kobbe/njuorju, som et søk i «Norgeskart.no» ble påvist i Rognsund, Stjernsund, Skillefjordbotn, Laukvik i Leirbotn og Rafsbotn. Tilsvarende søk på jiepma (ungsel) viste i tillegg til «Hjemmeluft» en Jiepmaluokta i Saraby i Vargsund. En grundigere stedsnavnundersøkelse kan gi bedre resultater. Det eneste stedet jeg har eldre kildeopplysninger om at det ble fangstet på en stor bestand av steinkobbe er Rafsbotnområdet og Altaelva, især munningen. Det skal være observert kobbe 56 km opp i Altaelva (Gjessing 1955:33), og ifølge Lilienskiold ble det fangstet kobbe i elva med garn i hans tid på slutten av 1600-tallet (Lilienskiold 1942:214). I fjordbunnen ved elvemunningen til Altaelva (og trolig Transferelva) ble kobben skutt og tatt med garn, men også fangstet på mens den var på land. En installasjon bestående av tømmerstokker med påfestede kroker (med spissene vendt mot land) ble gravd ned i sandbankene i Altaelvas munning. Kobbene hadde ikke problemer med å forsere disse på vei opp bankene, men da de ble jaget ned til vannet satte kobbene seg fast i krokene (Sommerfelt 1799:132, sml. Leem 1767:218). Ifølge Anders Larsen var ikke slike installasjoner alltid nødvendige, da et jaktlag kunne komme så nær kobbene at de rakk å slå dem i hjel med klubber før de nådde vannet (1950:22). Det er interessant at en stedsnavnanalyse av Laattari, landstykket og nesene mellom munningen av Altaelva og Transferelva, har konkludert med at navnet er en forvanskning av Láhttar (Kvensk stedsnavndatabase, lest 14.01.20). Dette navnet er igjen en samisk forvanskning av norrønt *látr*. Dette er entydig knyttet til gamle veideplasser for selfangsten (Rygh 1898:64).

Stedsnavnet «Låtre» på Sørøya er et eksempel på en annen variant av stedsnavn med samme etymologiske rot (Qvigstad og Olsen 1924:130).

Fangstmetodene som innebærer å jakte sel mens den befinner seg på land, enten med bruk av semi-faste installasjoner som det før beskrevne krokredskapet, eller med mer aktiv fangst (med klubber og stikkvåpen), har utvilsomt lange tradisjoner (sml. Leem 1767:217). Selv etter at skytevåpen var blitt vanlige var ikke dette brukt i fangsten på land, mest fordi det var ansett som uetisk i forhold til felleskapet. Å skyte sel på ligge- og kasteplassene førte til at dyrene ville sky disse stedene, og ødelegge for fremtidig jakt (Knag 1934:4, Utne og Solberg 1938:298). Jakten som har foregått på havet er en annen sak. Kildene beskriver bruk av skytevåpen og spesielle garn brukt i slik fangst, og det er ganske åpenbart at begge deler har innebåret brudd i tradisjonene som følge av introduksjon av ny teknologi, i alle fall i forhold til førstnevnte jaktform. Om ikke garnteknologien lar seg påvise sikkert tilbake til forhistorisk tid, er forholdet med henhold til harpunteknologi noe som har best belegg i arkeologiske empiri datert til Kjelmøyfasen og eldre, mens yngre arkeologiske funn knapt er kjent i Norge. Spørsmålet om hvorvidt denne fangstformen var utbredt i Alta-regionen inntil bruk av skytevåpen gjorde den avleggs har jeg simpelthen ikke funnet kilder til å belyse. Leem skrev imidlertid at sel som ble observert sovende på havet i blikkstilte vær var sårbare for jegere som lettere kunne komme på skuddhold i slike tilfeller (1767:217). Dette virker som en god strategi for jegere utrustet med harpuner, ettersom det ville vært enda viktigere å komme nært på byttet med slike våpen.

Jakt på nise/springer fra båt

Hele finnmarkskysten hadde gode bestander av småhval som nise (*Phocoena phocoena*) og springere (kvitnos - *Lagenorhynchus albirostris*) (Leem 1767), og inntrykket er at dette også inkluderte Alta (Rode 1842). Slike hvalarter ble skutt og tatt med garn i historisk tid, trolig på alle deler av finnmarkskysten, inkludert Alta (Leem 1767:308). Det er svært generelle beskrivelser i kildene for småhval, men inntrykket er det det var tradisjon for at disse ble fangstet over store deler av Altafjorden i forholdsvis ny tid (med rifler og garn), ikke minst i Rognsundområdene (Kolsrud 1955).

Aktiv fangst av nise og springer (og seljakt) fra båt før skytevåpen overtok som det foretrukne jaktvåpenet på 15- og 1600-tallet, må ha vært stikkvåpen der odden har hatt mothaker, altså varianter av harpuner eller lanser med mothaker. Siden både sel og småhval kan rekke å rømme ganske langt med slike typer prosjektil i kroppen før det dør og synker til bunns, er det avgjørende å klare å fange dyret med prosjektilet som rammet det. Peder Claussøn Friis skrev at samene skjøt nise og sel med gevær så tidlig som fra midten av 1600-tallet (Storm 1881), som betyr at våpenet var effektivt nok til å drepe

umiddelbart, men fra kort hold slik at fangsten kunne berges. Fangst med harpun er som skrevet ovenfor ikke beskrevet i kilder jeg har funnet, men et slikt redskap kan ha hatt tilfelles med tidlige skytevåpen at jegeren måtte nær innpå dyret for å kunne regne med å treffe. Leem skrev at nisene var lette å komme inn på, og med sin karakteristiske «tumling» i vannskorpen et enkelt bytte for en jeger som visste å skyte nisen akkurat i det den brøt vannskorpen (Leem 1767:308). I sine grunnleggende trekk er dette en teknikk som kunne ha vært benyttet med harpuner eller lignede stikkvåpen med mothaker, og sannsynligvis har ikke selve fangstrategien endret seg vesentlig umiddelbart etter at skytevåpen ble tatt i bruk. I så fall kan det være av betydning at skytteri av småhval fra båt helst var en sommeraktivitet på kysten generelt, best rundt Olsok, dvs. månedsskifte juli/august (Kalland 2014:160). Annen type fangst av mer kollektiv art er litt bedre belagt i kildene, og ser også ut til å omfatte småhval som springer og nise, andre tannhvalarter og i enkelte tilfeller også de store hvalartene, som i Altaområdet antagelig i all hovedsak har vært bardehvaler.

Aktiv fangst av hval drevet inn i, eller strandet, i våger og vik

Hval, både større og mindre arter som selv gikk seg fast eller strandet, ble utnyttet som ressurs, så fremt noen var tilstede for å avlive strandede dyr eller utnytte ressursene en relativt nylig død rekhval utgjorde. Kanskje til og med størsteparten av hval som ble utnyttet egentlig ikke ble drevet til land av folk. På den annen side fins opplysninger fra relativt moderne tid som viser at menneskelig inngripen kunne være nødvendig for at den ønskede strandingen skulle skje. Selv om kildematerialet fra Alta jeg har funnet frem til ikke inneholder opplysninger om utnyttelse av strandete dyr, enten de forvillet seg selv dit eller ble drevet, er det nyttig å vurdere deler av Altafjordens topografi i forhold til steinalderboplassenes beliggenhet opp mot til potensialet for utføre drivfangst. Stedsnavn i Alta omfatter noen navn som kan være basert på hvor hval (bossu) ofte ble observert, som Bossugohppi/Bossekop i Altafjordbunnen, Bossuvuotna/Kvalfjord og Bossuluovta på Stjernøya mot Rognsundet. Hvorvidt stedsnavn som dette kan spille på fangst/ressursutnyttelse av hval er i de fleste tilfeller umulig å si noe sikkert om. Det finnes om ikke annet kilder fra Finnmark og Nord-Norge som gir grunn for å holde slike muligheter for stedsnavntolkning åpne.

Leem beskrev springerfangst av flokker på oppimot flere hundre dyr uten å stedfeste hendelsene, men metoden var ifølge ham å bruke av not for å stenge flokkene inne i langgrunne vik (1767:305). Notstengning er ikke alltid nødvendig for vellykket fangst av hvalstimer. En form for semi-aktiv fangst i Varanger sist på 1600-tallet utnyttet for eksempel at flokkene *drev seg selv* inn over et «rev» bare for å bli fanget på langgrunna

når det ble fjære sjø⁹. Dette skjedde fordi hvalene flyktet i panikk fra jaktende flokker av spekkhuggere (Knag 1932:23). Når hvalene var sperret på grunna i fjære sjø ventet Varangersamene med lanser og tilspissede staurer som de avlivet hvalene med fra båt. Dyrene er beskrevet som hval av beskjedne størrelse, men utover det er det usikkert hva slags art det ble fangstet på. Det virker som en type hval som opptrer i flokk, siden Knag oppga at man kunne få fangster opp mot ti dyr. Akkurat denne fangsten skal ha foregått senhøstes, sist i oktober (allehelgenstider) og senere.

Det er mulig at Varangersamene utnyttet et naturfenomen, men det er mer sannsynlig at Knag ikke oppfattet hele aktivitetskjeden riktig. Jeg finner det usannsynlig at Varangersamene ikke behøvde å gjøre noen tiltak for å lede hvalene til jaktstedene og stenge dem inne fordi spekkhuggere gjorde jobben for dem. Steder som lå så godt egnet til for jakt av denne typen var sjeldne, og jakthistoriene som Knag fikk høre derfra trolig også tilsvarende fantastiske. Det er grunn til å spørre seg om ikke kollektive jaktlag kunne make å stresse hvaler slik at de strandet eller gikk seg fast i et område der de kunne jaktes på, også andre steder i Finnmark. Det som er interessant er at flere rapporter om fangst av springere fra norskekysten på 1800-tallet beskriver at flokkene reagerte svært sterkt på menneskesamlinger i båter som trengte flokken opp på grunnene, og bruken av sildenøter for å stenge flukten virket unødvendig siden det ikke var tegn til at noen dyr prøvde å bryte ut (Kalland 2014, sml. Leem 1767:306). Støy, slag med årer og staur på vannet, eller påler som ble drevet ned mot hvalene, kan synes å ha vært tilstrekkelig effektivt i noen tilfeller. I hvor stor driving av hval til ønsket sted fra båt var en vanlig praksis i eldre tid og hvilke arter som ville la seg lede eller stenge inne er usikkert, men det følgende er opplysninger om mer eller mindre aktiv drivfangst som kan indikere at «lavteknologisk» drivjakt av hval på rett tid og sted har gitt rikt fangstutbytte i relativt ny tid:

- I Lovika, Risøysund ble det rapportert om fangster mellom 130-150 grindhval (!) i flere jakthendelser fra 1858 til 1910, men som var særlig intens på 1880-tallet (Kalland 2014:153-155)¹⁰. Lovika er fremhevet som et bra sted for fangsten, så

⁹ Det er kun Meskfjorden som svarer til Knags geografiske beskrivelse, spesielt revet, som må være Bunesskjær (sml. Odner 1992:25). Både Renouf (1989) og Hodgets (1999) pekte på at bunnen av Varangerfjorden kan ha vært rikere på slike naturlige feller i yngre steinalder og tidlig metalltid, bl.a. i Gressbakken/Nyelvområdet.

¹⁰ Grindhval er ikke regnet som en vanlig art langs norske kysten, og det er også vanskelig å forstå nøyaktig hva slags hvaler det er snakk om i kildene, som jo ikke refererer til moderne cetologiske kriterier. En type hval som oppfattet å ha opptrådt i flokk (en «grind»), var tidligere brukt som sekkebegrep. Det er imidlertid tydelig at varianter av tannhvaler som utfra beskrivelsen er større enn nise/springer kan ha kommet til kysten i mengder, ble derfor attraktiv for fangst, som disse kildene viser. I tillegg til stedfesta og jevnlig forekommende tannhvalarter som nise, kvitnos (springer) og spekkhugger, kan den egentlige grindhvalen, nebbhval og kvitfisk sporadisk flokke til kysten av Finnmark. «Kvitfiskinvasjonen» av 1903 da hundrevis av dyr ble skutt fra

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

fremt man lyktes å stenge flokken innenfor grunne sandbanker i vika under floa frem til sjøen falt, og dyrene ble fanget på grunna (Kalland 2014:154).

- Fangst av 12-13 bardehvaler (antagelig seihval) i Porsanger, Billefjord, juli 1880. Hvalene ble drept av sjøsamer og «en skipper Nilsen» etter at noen av dyrene strandet (Kalland 2014:198, 211).
- I Porsanger, et sted i nærheten av Repvåg, ble 30 grindhval av en flokk som var estimert å telle over 100 dyr drept i august 1893. 17 av de drepte hvalene ble drevet på land før de ble avlivet. Et større lag fiskere i flere båter samarbeidet spontant i et forsøk på å drive hele flokken på land, noe som lyktes delvis (Kalland 2014:156).
- På Sørøya ble fem hval i botn av Gamvikfjorden funnet strandet, siden drept av lokalbefolkninga i juni/juli i 1880 (Kalland 2014:211). Dette var trolig seihval.

Selv Lovikafangsten som foregikk over flere sesonger var preget av at jakten/avliving ble organisert og effektivt spontant av tilfeldige kollektiv av kystfolk uten spesiell kompetanse og uten tilgang til nøter/effektive våpen. Likevel kunne utbyttet bli godt. Det samme kan sies om de øvrige, mer enkeltstående, hendelsene. Kildene viser at det å være beredt på å høste av hvalressurser når de var tilgjengelige nær egnede jaktsteder lønte seg for jegere som ikke var spesialiserte fangstfolk med kompetanse på marine pattedyr på 1800-tallet, og det virker ikke urimelig å forutsette at dette i langt større grad var tilfelle for jeger-samlergrupper i førhistorisk tid.

Jeg kjenner ikke topografien så godt i alle disse kystområdene som 1800-tallets kilder referer til, men det forekommer meg at vi har å gjøre med steder som passer godt til beskrivelser av lavteknologisk hvalfangst, der strategisk utnyttelse av naturlige hvalfeller har spilt en avgjørende rolle (Hodgetts 1999:81). Slike feller er kysttopografi med egenskaper som gjør hvalenes naturlige sonar mindre effektiv. På langgrunne steder kan hvaler strande fordi de ikke oppfatter at de svømmer mot et sted der det ikke finnes noen passasje. Trange våger og fjorder med markant terskel kan ha fungert særlig godt som naturlige feller for hval, især effektive hvis man mobiliserer personell til å stresse og skremme hvalene (Szabo 2008:94). Til tross for at jeg ikke har funnet eksempler på slik fangst nedfelt i skriftlige kilder som refererer til Altafjorden, anser jeg det som svært sannsynlig at slike former for jakt/fangst også var drevet i fjorden og de nærliggende kystområdene. Kysttopografien i regionen, med sine langgrunne fjordbunner, er i alle fall av en type som burde være interessant å vurdere i forhold til potensialet for slik fangst opp mot førhistorisk bosetting.

hvalskutene i Øst-Finnmark, er et typisk eksempel (Kalland 2014:194). Marine pattedyr av typen som forekommer episodisk, men ofte i store mengder når de først kommer er gjerne forbundet med arktiske selarter, som for eksempel grønlandssel, men det finnes altså kilder som beskriver lignede perioder med store forekomster av hvalarter som normalt ikke har norskekysten som sine faste habitat.

Aktiv fangst av stor hval

Det er fremholdt at Alta var en av flere fjorder og havsstrøk som årvisst hadde gode forekomster av de større hvalartene. For Altas del er dette beskrevet av amtmann Hammer i 1763, som tydeligvis selv hadde sett «mægtig stor» hval jage sild ved iskanten i havet ved Amtmannsgården i Alta, og som samtidig gjenga en rapport fra Talvik fra pinsen 1761 om sildejagende storhval (Hammer 1835:321). Opplysningene tyder på vinter/vårobservasjoner, og Leem angir tiden etter Kyndelmess (2. februar) som tipspunktene hvalene begynte å nærme seg kysten (Leem 1767:296), mens Rode opplyste at hvalene var observert især på «foraaret» (Rode 1842:128). Det er opplyst at det var silda hvalene beitet på, og dette er eneste indikasjon på hvilke arter det var som ble observert. Det kan ha dreid seg om finnkval, knølhval eller den betraktelig mindre vågehvalen (Kalland 2014:195, 198). Andre store hvalarter som tidligere var vanlige langs finnmarkskysten, som blåhval og seihval, beiter i større grad på mindre åte, som krill, og dersom forekomstene av denne i fjorden var gode nok er det ingen grunn til ikke å tro at disse artene forekom i Alta. Dette ville i så fall hovedsakelig vært om sommeren.

For større hval er det egentlig flere opplysninger om aktiv jakt fra Alta enn tilfellet er for små hvalarter. Siden frostatingets lovbok ikke omtaler annet enn rekhval, er det ofte ansett at det ikke ble drevet aktiv fangst på storhval i Nord-Norge før tidlig nytid og introduksjonen av europeisk harpuneringsteknologi (Bratrein 2018). Kildematerialet tyder på mer aktive roller i slik fangst enn den «opportunistiske» ressursutnyttelsen som gjerne er forbundet med utnyttelsen av tilfeldig forekommende drivhval eller jakt på småhval som kystfolk nærmest på innfall har funnet ut at de vil prøve å fange (sml. Kalland 2014). Denne formen for jakt er aktiv fangst av hval på åpent hav med spyd (Kalland 2014:12).

Det spesielle med jaktformen er at odden på spydet skulle ha mothaker, men spydet hadde kun som funksjon å trenge gjennom spekklaget, sette seg fast og miste skaftet. Jakt av hval på åpent hav med spyd fra nyere tid er bare er kjent i Norge blant samene, inntil denne jaktformen ble forbudt med lov i 1896 (Kalland 2014:20). Det viktigste med denne typen jakt i Alta er kanskje at den skal betraktes som en reminisens av jaktteknikker med svært lang historie, tidligere utbredt over hele det nordvestatlantiske området. Hvalen ble overlatt til seg selv etter at den var «skutt» med et spyd utstyrt med bumerke, mens mothaker sikret at odden ble sittende fast i dyret. Spydets funksjon, foruten å såre dyret såpass at det døde eller strandet i avkrefte tilstand, var å belegge hvem jegeren var og sikre dennes part (Kalland 2014:20). Gulatingsloven og landsloven, islandske lovtekster og skriftlig kildemateriale inneholder bestemmelser for fangst av hval jaktet på åpent hav i mellomalderen (Lindquist 1994). I frostatingsloven, antatt å ha vært gjeldende for Trøndelag og Nord-Norge, finnes imidlertid kun bestemmelser for rekhval. Dette har gitt

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

Opphav til ideen om at det slett ikke ble drevet aktiv jakt på hval i Nord-Norge før i tidlig ny tid (Bratrein 2018). 1800-tallets praksis som blant annet er godt kjent fra Alta, indikerer at dette neppe medfører riktighet. Forskere som Lindquist (1994) og Szabo (2008) har overbevisende argumentert for at det rikholdige kildematerialet som refererer til praksiser der hensikten åpenbart var å påføre selv store hval dødelige skader ved hjelp av prosjektiler ikke kan overses, men viser til eldre jaktformer vesensforskjellige fra mer veldokumentert hvaljakt fra båt og med harpun, line og flottører kjent i historiske og etnografiske kilder. På den østre siden av Atlanterhavet var det først med baskernes utvikling av avansert harpunfangst i tidlig mellomalder at sistnevnte jaktpraksis ble introdusert¹¹. Jakt fra båt på åpent hav rettet mot de store hvalene i europeiske farvann forut dette, har trolig utelukkende foregått ved å forsøke å påføre dødelige skader med bruk av spyd, pil og lanse i håp om å kunne gjenfinne jaktbyttet hvis hvalen rak eller søkte til land senere (Lindquist 1994, Szabo 2008). Grunnen til at selv et enkelt prosjektil kan ta livet av en stor hval, er trolig dyrenes sårbarhet for blodforgiftning, og spesielt er bakterien *Clostridium septicum* mistenkt for å forårsake dette (Lindquist 1994:485). Såret måtte være så dypt at det gikk gjennom spekklaget og inn i kjøttet for å ha potensiale for å forårsake sykdom, et forhold folk som kjente denne formen for jakt var meget godt klar over (Lindquist 1994:485 ff.)

Rode har beskrevet spydfangst i Alta på 1800-tallet svært detaljert, og etter at man hadde rodd nært opp til dyret – som var mindre farlig enn man skulle tro – var fremgangsmåten slik:

«En Harpun eller stærk jernkrog med Gjenhager, som er anbragt løselig paa en lang Stang¹², stødes derpaa med Kraft ind i Dyret af en stærk Karl, som derefter trekker Skaftet til sig igjen, saa at alene Jernet bliver siddende, og ved Hvalens Bevegelser arbejder sig dybere og dybere ind i Kjødet. Saasnart Hvalen er saaret, søger den strax rum Søe; men er den truffet, vel, antages den at maatte tilsætte Livet efter 24 Timers Forløb. Det kommer da an paa Lykke og Fromme, om en snart

¹¹ Det er en mulighet for at romerne behersket en jaktform som kan ha lignet den baskiske jaktteknikken. En skriftlig kilde fra 100/200-tallet e.Kr. tyder på det. Tre hvalbein av Nordkaper, og tre av Gråhval fra sikre arkeologiske kontekster tilhørende romerske lokaliteter tilknyttet Giraltarfarvannene er nylig sikkert artsbestemt ved hjelp av kombinasjon av zooMS og aDNA analyser (Rodrigues m.fl. 2018), og viser om ikke annet at habitater for retthval fantes i deler av Middelhavet i den tiden. På en eller annen måte ble disse store hvalene også utnyttet.

¹² Tradisjonene om redskapet var levende i Rognsundområdet rundt midten av forrige århundre (Kolsrud 1955:143). Skaftet var 3-4 favner (ca.5,5 – 7,3 m), noe som virker rimelig, men jernspissen er oppgitt med en lengde som er helt umulig: 1,5 m. Dersom det var snakk om en feilskrivning av Kolsrud, det vil si at informantene heller ikke for denne delen av redskapet anga metrisk mål, men opererte med fot, gir det mening. Dette ville da utgjort ca. 45 cm. Ts.15771, en jernspiss på 30 cm med kraftige mothaker er tolket som et mulig kvalspyd. Dette er funnet i Saraby/Jiepmaluokta i Vargsundet, Hammerfest kommune (og innlevert av Jan Magne Gjerde).

indtræffende Paalandsvind skal drive den ind paa Kysten igjen. Findes den, da deler Finderen Gevinsten med Den, hvis Mærke Jernet har» (Rode 1842:129).

Jeg har registrert to hendelser der denne typen jakt har blitt utført i Alta og omegn. Den første er knyttet til Morten Andersen Find i 1709, som stakk en hval i Lille Altafjorden i dagens Kvænangen kommune, vest for Alteidet. Morten stakk en hval to ganger mellom to sjøfall (flo til flo/fjære til fjære sjø), som åtte dager senere ble stukket igjen av Elias Nilsen Find. Hvalen rente da på land på Spildra (Kalland 2014:19 fotnote, 217, Lindbach 2019:68). Jakten skjedde i tiden rundt den 24. august, ved Bartolomeus messe, og viser at større hval var å finne i fjordene også på seinsommer/høst. Mellom blåsterhullet og «bøxelet» (halen) var hvalen om lag fem meter stor, og kan ut fra denne størrelsen ha vært en vågeval (Bjørklund 1985:102). På tinget ble begge sjøsamene holdt ansvarlige for å ha felt hvalen og fradømt enhver økonomisk part i utbyttet.

En hval som ble funnet utfor Storvik i Kåfjorden (Alta) i 1816, var stukket med jern, uten at det kunne leses noe merke på jernet (Nielsen 1995:42). Det var imidlertid kjent for finneren, Johannes Andersen, at folk i østre Storvik hadde stukket hval noen dager tidligere, og sammen med folk derfra ble hvalen berget. Siden hvalen var definert som herreløs blandet myndighetene seg inn, og krevde at verdivarene fra hvalen skulle selges på auksjon, noe som førte til at det (i beste fall) bare var finneren som fikk beholde noe utbytte (Nielsen 1995:43). I omtrent samme tidsperiode kan det ennå se ut som at mange i Alta fikk holde på mer uforstyrret fra myndighetenes side. I følge Fellman (1906:63) ble det «harpunert»¹³ åtte «større Hvalfiskar» i Altafjorden 1818, og det ser ut som at jakten ennå var omfattende i første kvartal av 1800-tallet. Rundt 1851-55 het det i amtmannsberetningene at fangsten så å si hadde opphørt, vel 40 år før slik fangst ble forbudt ved lov (Nielsen 1995:43).

Rode opplyste om at myndighetens økte krav om at hvalutbyttet skulle selges på auksjon var svært upopulært, og han fremholdt dette som en av grunnene til at folk ikke fant det bryet verdt å gå etter hval (Rode 1842:129). Som tilfellet fra hvalbergingen i Kåfjorden i 1816 viste, falt de nye praksisene fra myndighetene, som fra nå ble gjeldene også i Finnmark, uheldig ut for jegerne. Det virker som om myndighetens gradvise inngripen i lokale rettigheter til fangst utover 1800-tallet var kontraproduktiv, dersom hensikten var å oppmuntre til lokal utvikling av næringer. Hva omfanget kunne være av denne formen for aktiv fangst før den ble oppgitt er vanskelig å si, men det virker klart at Altafjorden og kystområder preget av sjøsamiske tradisjoner for øvrig lenge holdt ved like en jaktform

¹³ Harpunering forstått som tidlig moderne kommersiell hvalfangst med harpun, line og hvalbåter kan det ikke være snakk om, da Rodes hovedpoeng i denne delen av fremstillingen er den totale mangelen på initiativ til å få i stand en «moderne» hvalfangst i Alta/Finnmark (Rode 1842:128).

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

på store hval på åpent hav som tidligere var utbredt over hele den europeiske delen av Nord-Atlanteren. Tidsdybden for slik fangst i Alta er tilsvarende vanskelig å si mye om, annet enn at prosjektiler av bein, skifer o.l. burde kunne skade en hval like stygt som et jernprosjektil, og at man bare av den grunn ikke bør avvise tanken på at fangst lik den som er dokumentert i Alta på 1800-tallet like gjerne kan ha vært praktisert i samme område i førhistorisk tid.

Arkeologisk empiri som viser at hval ble rammet av prosjektiler i førhistorisk tid kjenner jeg ett eksempel på fra Norge. Det er passende å avslutte rapporten med noen tanker om dette funnet i forhold til aktiv jakt på store hvalarter i førhistorisk tid. En hvalknokkel med et fragment av en skiferspiss kilt inn i et ribbein fra Gressbakken, Varanger, ble artsbestemt til gråhval (*Eschrichtius robustus*) etter ZooMS analyse i 2020 (Arkeologi ved UIT – Facebook). Denne arten bardehval kan bli ca. 15 m lang, oppimot 40 tonn, men var utryddet i Atlanteren engang i løpet av første halvdel av 1700-tallet. «Fossile» bein av denne typen hval i Varanger er de hittil nordligste som er kjent (sml. Hufthammer et.al. 2018). Fremtidig barcoding av hvalbein fra arkeologiske kontekster ved hjelp av a-DNA/ZooMS-analyser kan trolig gi bedre forståelse av i hvor stor grad den atlantiske gråhvalens beiteområder i sommerhalvåret inkluderte Finnmark, Kvitesjøområdet og kystområdene av det nordlige Fennoskandia forøvrig. Siden jeg finner det vanskelig å tro at funnet representerer et streifdyr, velger jeg å se på det som noe av et nøkkelfunn for fremtidig utforskning av førhistorisk hvalfangst i nord. Arten er kanskje en av de best egnede storhvalene for kystnær fangst.

Noen unike trekk ved gråhvalen er at den i tillegg til å beite på små pelagiske kreps/fisk og planktonarter også spiser krepsdyr og andre bunndyr i sand og mudder på grunt vann, arter som hvalarten kan suge i seg og filtrere gjennom bardene, og at den har blant de lengste årvisse migrasjonene belagt for noe pattedyr o.l. Adferden kjenner man fra bestandene som eksisterer i dag, de vestre og østre gråhvalene i Stillehavet. Det er særlig når gråhvalen er i nordlige farvann at den beiter på dyr i sedimentene på grunna, spesielt i elvemunninger hvor slike beiteforhold er best. Den vestre stillehavsbestanden er på rød liste og truet av utryddelse, men ble jaktet på rundt Beringstredet og omegn senest fra århundrene før Kr. f. inntil den så å si ble utryddet i forrige århundre. Etnografiske kilder derfra tyder på at gråhval hadde disse områdene som viktige beiteområder om sommeren (Lindquist 2000:14 ff.), mens Alaskakysten i dag er forbundet med de viktigste beiteområdene for den østre bestanden. Hvalene kalver i tempererte/sub-tropiske havsstrøk.

Den utryddete Atlantiske bestanden ble fangstet på Island så seint som på 1600-tallet, og hvalarten ble beskrevet så detaljert i samtidige islandske kilder, at det ifølge Lindquist gir et bra grunnlag for å rekonstruere denne artens adferd under sommeroppholdene

tilknyttet det nordlige Atlanterhavet (Lindquist 2000:13). Eldre etnografiske kilder som omtalte hvalfangst blant Koryakene, Chukchi og Naukan (Kamsjatka – Beringsstedet) og islandske kilder fra mellomalder – tidlig nytid beskrev i tillegg til beitemønsteret at hvalen skilte seg ut fra andre hvaler ved at den gjerne hvilte/sov på grunna, og gjerne oppholdt seg i elvemunninger eller inne i grunne laguner selv etter at sjøen hadde felt (Lindquist 2000). Lindqvist er tilbøyelig til å sette lit til adferdsbeskrivelsen i eldre skriftlig kildemateriale, og antyder at den utdødde atlantiske gråhvalen hadde en annen adferd enn det som kjennetegner levende bestander i dag. Denne adferden ville vært lik den som er beskrevet i de etnografiske kildene for den vestre Stillehavsbestanden, som stammer fra en tid da denne stammen ikke var utrydningstruet. Hvorvidt det virkelig er mulig at hvalen nærmest med hensikt lot seg flø inne i laguner o.l. og til og med gikk delvis tørr på fjære sjø, har ikke støtte i observasjoner fra moderne studier etter det jeg kjenner til. Siden dette er blant de best studerte bardehvalartene, kan det være grunn til å være skeptisk til kildene i dette tilfellet.

Det er kanskje den sakte «pløyingen» av fjærebunnen langs land mens hvalen spiser som er opphav til forestillingen, men det kan også være at denne arten er i bedre stand til å overleve å bli fanget på for grunt vann sammenlignet med andre store hvalarter. Hvalen har styrke nok til å reise seg med to tredjedeler av kroppen over vannet, og holde denne posisjonen i et halvt minutt. Et tilnavn på hvalen som både på engelsk og japansk kan oversettes til «djevelfisk» henspiller på tidlig moderne hvalfangeres respekt for kreftene og villskapen denne hvalen kunne oppvise etter harpunering (Lindquist 2000:13). Kanskje de eldre kildene refererer til observasjoner av at gråhval ikke bare overlevde på grunna, men også var i stand til å kjempe kraftig imot hvis den ble angrepet mens den oppholdt seg der. Erfaringer om at gråhval slett ikke var like sårbar på grunna som andre store hvaler kan ha gitt opphav til overdrevne forestillinger om gråhvalens draging mot tørt land. Islandske kilder er da også noe ambivalent i beskrivelsen av denne hvalen de kalte Sandæta/Sandlægja («sandeter/sandligger»). Den var god å spise, men også beskrevet som farlig og til dels direkte ondskapsfull.

Hvalen som funnet i en mødding på Gressbakken ble definitivt rammet av minst ett skiferprosjektil, og man kan selvsagt ikke avvise at det skjedde langt unna funnstedet. Hvalen kan tilfeldigvis ha bukket under for skadene i Nyelv - Gressbakkenområdet, der den kunne utnyttes av folk. Det er imidlertid mye som tyder på at jaktstedet kan ha vært i farvannene nær bostedet. Gråhvaler kan ha vært blant hvalene folk med tilhold i bunnen av Varangerfjorden var svært godt kjent med på denne tiden. På grunn av artens beitemønster var den avhengig av å finne føde i langgrunn, kystnært farvann. Langgrunne fjordbunner som ofte også har en eller flere elveutløp er egnede beiteområder, og trolig var den tilgjengelig på slike steder til noenlunde faste tider i sommerhalvåret. Siden

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

området har særdeles passende egenskaper som beiteområde for gråhval, heller jeg til at hvalen mest sannsynlig ble rammet av prosjektilet i havet relativt nært funnstedet. Siden denne skaden ikke har vært umiddelbart dødelig forutsetter jeg dermed også at jakten trolig verken begynte eller endte med prosjektilet som etterlot deler av en skiferspiss i ribbeinet. Funnet kan være vitnesbyrd om en kollektiv innsats som endte med avlivingen av et massivt dyr på grunnene utenfor boplassen Gressbakken for rundt 4000 år siden, eventuelt fra et heldig treff som over noe tid tok livet av hvalen eller drev den i land i avkreftet tilstand.

Inntil eventuelle fremtidige analyser av hvalbein fra arkeologiske kontekster kan belyse hvorvidt atlantisk gråhval i perioder av førhistorisk tid var vanlig ved Finnmarkskysten er det grunn til å vise tilbakeholdenhet, men funnet fra Gressbakken er en sterk indikator på at dette faktisk var tilfellet ca. 2000-2500 f.Kr. I så fall er det all grunn til å se for seg at gråhval oppsøkte Altafjorden og Vest-Finnmark på denne tiden, siden kysttopografien i området er kjennetegnet av steder som burde ha tilbydd mange gode beiteområder, som Bossekop - Rafsbotn, Langfjordbotn, Kåfjord og en rekke andre steder. Gråhvalen kunne på sin side lett ha blitt oppfattet som et dyr som nærmest tilbydde seg selv som bytte for folk som observerte dens sakte patruljering nær land mens den tok til seg føde. Funnet fra Gressbakken tilsier at folk faktisk lot seg friste, til tross for at ryktet om at denne hvalen reagerte vel voldelig på å bli skutt trolig var en kjent sak. Jeg foreslår at folk i Altafjordområdet nok endte opp med samme konklusjon som folk i Varanger etter at fordeler og ulemper ved å jakte på gråhval var veid opp mot hverandre, og kanskje også lyktes å felle noen av disse store hvalene.

Litteratur

- Andersen, S. 2016. Fjordfiske, kunnskaper og lakseoppdrett. *Ottar* 312, nr. 4/2016., s. 14-22
- Aikio, A. 2012 An Essay on Saami Ethnolinguistic Prehistory. I Grunthal R., Kallio P. (red.) *A Linguistic Map of the Prehistoric Northern Europe.*, s. 63-117.
- Bjerk, Hein. 2014. Del 1 I Nielssen, Alf Ragnar (red.) *Norges fiskeri- og kysthistorie* Bind I, Fangstmenn, fiskebønder og værfolk. Trondheim: Akademika
- Bjørklund, Ivar. 1985. *Fjordfolket i Kvæningen: fra samisk samfunn til norsk utkant, 1550-1980*. Universitetsforlaget. Oslo
- Bratrein, Håvard Dahl. 1989. *Karlsøy og Helgøy bygdebok. Folkeliv, næringsliv, samfunnsliv*. Bind 1. *Fra steinalder til år 1700*. Karlsøy kommune.
- Bratrein, Håvard Dahl. 2001. Adelsgoods og krongods i Finnmark. *Håløygminne*.3-2001, s. 57-84
- Bratrein, Håvard Dahl. 2018. *Høvding, jarl, konge. Nord-Norges politiske historie. Ei annreledes fortelling*. Tromsø Musems skrifter XXXVII, Orkana Akademisk, Stamsund
- Drivenes, Einar Arne. 1985. *Fiskarbonden og gruveslusk*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Trondheim-Tromsø
- Eidlitz, Kerstin. 1969. *Food and emergency food in the circumpolar area*. *Studia ethnographica upsaliensia* 32
- Fellman, Jacob. 1906. *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken*. Førsta delen. Finska litteratursällskapet. Helsingfors
- Friis, Jens A. 1888. *Ethnografisk Kart over Finmarkens Amt*. Udgivet paa offentlig Bekostning. 1888. Norges geografiske Opmåling.
- Gjessing, Gutorm. 1955. Litt om sjøsamisk sel- og hvalfangst i gammel tid. I *Sámi Ællin - Sameliv*. Samisk selskaps årbok 1953-55. Oslo, s. 21-35
- Hansen, Lars Ivar. 2006. Sami Fisheries in the Pre-modern Era. Household Substenance and Market Relations. *Acta Borealia* volum 23 (1), s. 56-80.
<https://doi.org/10.1080/08003830600789390>
- Hammer, G. 1835. Historisk Underretning om Finmarkens Handel (Forfattet 1763). I «*Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie*». Tredie Binds Andet hefte. Christiania, s.261-334.
- Helberg, Bjørn. 1993. *Fiskeriteknologi som uttrykk for sosial tilhørighet. En studie av nordnorsk fiske i perioden 400-1700 e.Kr*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Henriksen, Jørn Erik. 2016. *Kulturmøte og identitet på Finnmarkskysten i tidlig historisk tid. Tolkninger basert på en av arkeologisk analyser av mangeromstuffer*. Ph.d. avhandling i arkeologi, UIT
- Hodgetts, Lisa Maye. 1999. *Animal bones and human society in the late younger stone age of arctic Norway*. Durham University. Available at Durham E-Theses Online:
<http://etheses.dur.ac.uk/4491/>
- Hufthammer, A. K., Arntsen, L., Kitchener A. C. & Buckley, M. 2018: Grey whale (*Eschrichtius robustus*) in Norwegian waters 2000 years ago. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 49, s. 42-47.
<https://doi.org/10.1016/j.palaeo.2017.12.009>

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

- Kalland, Arne. 2014. *Hval og hvalfangst på Vestlandet 1600-1910*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie b, CLIV. Novus forlag, Oslo
- Karlsen, H. Om fiske og fiskeredskaper i Rognsund. I *Altaboka* 2000. Alta historielag, s. 156-163
- Knag, Niels. 1934 [ca. 1690]. Øst-Finmarkens beskrivelse. I Brock Utne Brendel, M., og Solberg, O. (red.) *Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum I*, annet hefte. Finnmark omkring 1700, aktstykker og oversikter. Topografika 1683-1717
- Knag, Niels. 1932 [1694]. Matricul oc Beschriueelse ofuer Findmarchen For Anno 1694. I Brock Utne Brendel, M., og Solberg, O. (red.) *Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum I*, annet hefte. Finnmark omkring 1700, aktstykker og oversikter. Topografika 1683-1717, s. 1-32
- Kolsrud, K. 1955. Sjøfinnane i Rognsund, ein etterrøknad om busetjing og næringsform i ei samisk bygd i Vestfinnmark. I *Studia Septentrionalia*, bd.6 s. 81-173
- Larsen, Anders. 1950. *Om sjøsamene*. Tromsø museums årshæfter, Humanistisk avd. nr, 13, Tromsø
- Leem, K. 1767. *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse*. København
- Lilienskiold, Hans. 1942 [ca.1702]. Speculum Boreale. I Solberg, O. (red.) *Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum IV*, Finnmark omkring 1700. Bind 2, hefte 3: Lilienskiolds Speculum Boreale
- Lindbach, Harald. 2019. *Minoritetspolitiske dokumentasjonsstrategier i Nordområdet på 1700-tallet. En komparativ analyse om hvordan samer og kvener trer frem i arkivene til lokal- og regionalforvaltningen i Danmark-Norge og Sverige, med spesielt blikk på Nord-Troms, Jukkasjärvi og Enontekiö*. Ph.d. i dokumentasjonsvitenskap, UIT
- Lindquist, Ole. 1994. *Whales, dolphins and porpoises in the economy and culture of peasant fishermen in Norway, Orkney, Shetland, Faeroe Islands and Iceland, ca 900 -1900 AD, and Norse Greenland, ca 1000-1500 AD*. PhD, Faculty of Arts, St. Andrews University, Scotland
- Lindquist, Ole. 2000. *The North Atlantic gray whale (Eschrichtius robustus). An historical outline based on Icelandic, Danish-Icelandic, English and Swedish sources dating from ca 1000 AD to 1792*. Occasional Papers, No 1. The Centre for Environmental History and Policy. Universities of St Andrews and Sterling, Scotland
- Miettinen, A., Sarmaja-Korjonen, K., Sonninen, E., Jungner, H., Lempiäinen, T., Ylikoski, K., Carpelan, C. and Mäkiäho, J.-P. 2008. The palaeoenvironment of the 'Antrea net find'. *Iskos* 16, s. 71-87
- Minde, Henry. 1982. Trekk fra samenes historie i Alta. *Altaboka* 1982. Årbok for Alta, s. 87-103
- Nedkvitne, Arnved. 1988. *Mens Bønderne seilte og Jæggerne for. Nord-norsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730*, Oslo
- Nesheim, A. 1947. Lappisk fiske og fisketerminologi. I. I *Laponica. Studia Septentrionalia* III, s. 69-210. Oslo
- Nielsen, J. P. 2001. Kap. 1 – 6, i Eikeset, K. R., Heitmann, K. & Nielsen, J. P. (red.). *I storlaksens rike. Historien om Altaelva og Alta Laksefiskeri Interessentskap*. Alta
- Nielsen, J. P. 1990. *Altas historie. Bind 1. De glemte århundrene 1520 – 1826*. Alta kommune
- Nielsen, J. P. 1995. *Altas historie. Bind 2. Det arktiske Italia 1826 – 1920*. Alta kommune

- Nielssen, Alf Ragnar. 1986. Fra storvær til småbruk. Den geografiske ekspansjonen i den norske bosettinga i Finnmark ca. 1570-1700. *Heimen* XXIII, s. 79-95
- Niemi, Einar. 1983. *Vadsøs historie*, bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833). Vadsø NOU 2001:35. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger
- NOU 2008:5. Retten til fiske i havet utenfor Finnmark
- Odner, Knut. 1992. *The Varanger Saami: habitation and economy AD 1200-1900*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter 86, Oslo
- Olsen, Eilif. 2002. Når havet tar. Minner fra Altafjorden. *Altaboka*, Alta historielag, s. 27-39
- Pedersen, Steinar. 2010. Sjølaksefisket i Finnmark i et historisk perspektiv. Utredning for Finnmarkskommisjonen, 24. juni 2010. Sámi allaskuvla
- Pedersen, Steinar. 2011. Tradisjonell kunnskap og laks. Noen momenter. Rapport til arbeidsutvalg som skal bistå i konsultasjonsprosessene knyttet til reguleringer i fisket etter anadrome laksefisk. Deatnu/Tana, 19. oktober 2011
- Qvigstad, Just Knud og Olsen, Magnus. 1924. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revisjon Udgivne med tilføjede forklaringer af Oluf Rygh*, attende bind (Tillægsbind) Finmarkens Amt, bearbejdet af J. Qvigstad og Magnus Olsen. Cammermeyers boghandel, Kristiania
- Rathke, J. 1899. *Professor Rathkes reise i Finmarken og det nordlige Rusland i aarene 1801 og 1802*. Vadsø trykkeri.
- Renouf, Patricia. 1989. *Prehistoric hunter-fishers of Varangerfjord, northeastern Norway: Reconstruction of settlement and subsistence during the Younger Stone Age*. British Archaeological Reports International Series 487. Oxford.
<https://doi.org/10.30861/9780860546245>
- Rode, Fredrik. 1842. *Optegnelser fra Finmarken samlede i Aarene 1826-1834 og senere udgivne som et Bidrag til Finmarkens Statistik*
- Rodrigues, A. S. L., Charpentier, A., Bernal-Casasola, D., Gardeisen, A., Nores C., Pis Millán, J. A., McGrath, K. og Speller, C. F. 2018. Forgotten Mediterranean calving grounds of grey and North Atlantic right whales: evidence from Roman archaeological records. *Proceedings of the Royal Society B*, nr. 1882, vol. 285
<https://doi.org/10.1098/rspb.2018.0961>
- Rygh, Oluf. 1898. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens revision. Forord og Indledning*. W. C. Fabritius og sønners bogtrykkeri, Kristiania.
- Sammalahti, Pekka 1998. *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji OS, Kárášjohka
- Sandring, Vetle L. Wisløff. 2017. *Hverdagsliv i Søer Wehr Sogn og Koutken anno 1690*. Mastergradsavhandling i historie. UIT, Tromsø
- Scheele, Stein 1983. Seifiske i Norge. I *Artikler i Etnologi grunnfag 3*. UIO, s. 183-210
- Solberg, Ole (red.) 1935. *Nordnorske samlinger*. Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter. Tredje hefte. Lindenow-Kommisjonen 1685
- Solås, Ann-Magnhild. 2014. *En regjerlig kyst? Kunnskap og politikk i kystsoneplanleggingen*. Ph.d. avhandling, UIT, Norges fiskerihøgskole
- Sommerfelt, Ole Hannibal 1799-1800. Kort beskrivelse over Finmarken. *Topographisk journal*. Christiania 1799-1800.
- Sporring, J. 1793[1734]. Sporrings Relation angaaende Findmarcken. I *Topografisk Journal for Norge* bind II, hefte 6. Christiania, s. 52-144

Rapport om tidlig marin ressursutnyttelse i Altafjord-området basert på tidlige historiske kilder

- Storm, Gustav 1881. *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*. Udgivne for den norske historiske Forening af Dr. Gustav Storm. A. W. Brøggers boktrykkeri A/S, Kristiania
- Szabo, Vicki. 2008. *Monstrous Fishes and the Mead-Dark Sea: Whaling in the Medieval North Atlantic*. Brill, Leiden. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004163980.i-326>
- Thomassen, Ole. 1999. *Lappenes forhold*. Med tillegg av Peder Arild Mikalsen. Sámi Giellaguovddáš. Gáivuotna
- Utne og Solberg (red.). 1938. Henrich Adelaer i Finnmark 1690. *Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum*, første bind, fjerde hefte. Aktstykker og oversikter. Etnografisk Museum, Oslo, s. 181-343
- Øynes, Per. 1964. Sel på norskekysten fra Finnmark til Møre. *Fiskets gang 50 (48)*, s. 694–707

Internett:

Arkeologi ved UIT Facebook.

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=3107852205913141&id=1414977548533957, lest 14.12.2020

Kvensk stedsnavndatabase. <http://www.kvenskestedsnavn.no/contentitems/listitems/2>, lest 14.01.20